

La vîta sü par i magènch
e i mùut

dèl

Bośàgia

dè sti àgn

"La vita sui monti di Albosaggia" di V. Boscacci e A. Pedruzzi - 2004

Libera elaborazione scritta in dialetto - di Vittorio Crapella 2024

M'partìs da sū al Paradìs

'mbranca **la mülatéra** ca la porta vers Sant'Antoni e pò sū amò fina a San Salvadù.

Pòoch dòpo sóta la stràda 'n pràat e gio èn fónt 'n rüstech; l'è ol magènch dol Pedo.

Apena dòpo se rua a cà di Moi 'nghée ca ghè quai cà derocàdi e maiadi dal bósch.

La stràda la và èn salida e dòpo, vès pasàac' sū èn scìma àla Pendegia, e vi fac' 'n quai recaòlt, sè rua àli Fopi 'ndua 'ndeli masù ià fac' ité casséti deli vacansi.

Ilò sùra, 'n bòt se vedeva Cà'Illa Brüna; adès nòma bosch.

Oi Celèst al cùntava sū ca a Ca'Illa Brüna li cà iera tüti tacadi e li gheva l'üs a olta; par 'ndà sùzura ghéera li scali coi scalì de sàs.

I lòcai ierà pütost scüur, i gheva noma 'n fenèströl piscèn con sū la fèrada.

L'era 'n pòst sènsa acqua e se doeva 'ndà itésü a la Val di Tarè 'ndua al ruava gio chèla del **Bośàgia Vegia**. Ndà a tö acqua col **bàgiol** l'era longa e fàdigósa, iscé ià cuminciàat a bandunàa stò löoch.

Li Fopi

Sempe ol Celèst al cùntava ca'l sò àaf Bipìi al ghéva dic' ca ilò ali Fopi i fava 'ndàa 'na ostaria 'ndua i vendeva sopratüt vii ma ghéra già a quai bibìti tüso la bìra e gazósa.

Iló 'nden pràat ciamàat propri Moi, 'mbèlpoo ümidóos, ghéera 'n nasèer de acqua, 'n bèl róigiàl ca'l pasavagiò vers Ca di Moi e quai olti ai lè girava ach dal'atra vers la Madóna di Muscù, a stà mènera al sè renforsava la sorgènt dèla Madóna.

Àli fopì e tüt ilò réet a pasàfò fina a **Ca di Mózi**, ghéera vègni pò i metava gió canèf, panich, domega e **formèntù** e pò a ol törcal.

Sura li Fopi ghera **Ca di Tunìi**, 'ndua al ciàpa ité la strada par 'ndàa al Bośàgia Vegia, 'n bòt ò 'ncuntràat ol Livisìi ca i ghè diseva ol Rè, già sü bée de età.

Ma fàc' doi ciàcoli e pò, sto pór regióor, la sgariàat ià la tèera con pè el mè fà: "*Te vedet chilò, Celèst, al ghè sóta amò la preda dol tòrc'* ".

Ià ulüut dìm ca chi de Sant Antoni, par ulì vantàs, i ghè osava gió a chì dèla Madóna: "*Scapée ià ca'l rùa ol nòs vii!*"

E i otri ai ghè osava sü: "*Laghél ignìi ca nùu mè'l ferma con nòs forméet!*"

Ilò a li Fopi al se 'ncuntra li doi stradi, üna ca la ruasü dal Paradìis e l'òtra dai Muscù (dàla Madóna).

A vignì sü dai Motarei, dal Lazarèt, prüma dèla Madóna al taia fò la strada par **Ca di Cùp** 'ndua ghè amò 'na tór e a iló ai somnava 'mpoo de tüt, e coma a Sant Antoni i meteva gió de prümavera ol panìich ca vigniva pront a giùgn, iscé al sò post i somnava dapè ol formentù ca'i lè taiava scià marüut a la fii de otóri.

Oi gràa al vigniva bèl sal ciapava 'n quai nebbiù de somartìi.

Par taiàl scià i duperava ol **scighèz** pò i fava sü li cövi mèsi èn peni üna adòs a li otri par fali sügàa.

Quanca iera bèli süci e séchi, sè stava sota 'n portech con gio **'I risc**, e se picava li cövi sura 'na baca e col **scuèt** e **'I cùp** se remavasü i gràa e se'i 'nsacava prüma de pàsai con vànt par töfò i vássech e la pùla.

Àla stèsa manera se fava a coi otri gràa prüma de portai àla Val di Frèer 'ndèl mûli del'Ulise o dèla Teresa cai fava i mûlinèer.

Prüma amò dei mûli dèl Val di Frèer, quanca la gèet la viveva gnàmò al piàa, ghera 'n pèer de mûli gio arènt al Liri, ùu gio rìc' al Tegia, ùu sota Zapèl e 'n otro gio dali pàart di Scinc' a la Stròpa.

Oi mûli dèl Ulise e dèla Teresa

al gheva trii repart, ùu par masnàa ol **törcb**, ùu par li castegni sècadi sura la **gràat** e n'òtro par netàa la domega e fàfò ol pèst.

Ilò defò ghera ach ol pestù de légn par sguaràfò **oi cànef** e pò a ol lìi. Tuc' entrachèn fac' 'ndàa cola la forsa de l'acqua del ruigiù cal ruava dal Tursciù.

La röda de sàs dèl mûli, la möla ogni àn la 'ndava martelada col martèl giüst (martilìi) par facthé, 'ndol sàs, i zapei cùnsumac a furia de masnàa.

Chèsto l'era 'n laoreri, se doeva spostà la möla ca la pesava belebée e pò ol Ghinsinèl de Caiöl col martèl a posta al picava fina a che se vedeva la roda tüta bèla segnada dai zapelàc' nöof.

Oi Ghinsinèl l'era a lùu 'l mulinèer de Caiöl ca'l se ne'ntendeva bée de stì róbi.

I Muscù o la Madóna

'nghée ca ghè la gésa propi del Madóna SS Annunziata.

Li cà e pò a i teré iè a cavàl dol cumü dèl Bośàgia e chèl de Caiöl.

L'Elvira Gianoli la cùntava che la sua cà l'era propi a mètà e ité 'ndèla cantina ghera ol tèrmen coi dùu testimoni de sàs, ùu par part, coma se usava 'n bòt par segnàa li finàzi.

'Nsema a l'Elvira ghera sü i Còsi de Caiöl e 'l Giùli cola Rośanna e ol Santìi Dèla Rodólfa pò ach chi di Martìi.

Sü 'n chèl, pòst dàla pàart del Bośàgia, la visüut a la Teresa nominada Marciabìsa, 'na pòora laó daparlée, piena de pölech, la vegneva giò a cercàla con 'n bastù e 'n fagòt.

Iera àgn magri, de miseria ma vargót, la gèet i ghè dava pò sèmpri, ù 'mpit de farina o 'n tòchèl de pulènta fregia o 'n branchèl de riis, la ghè ruava pò sèmpre a mèt gio vargót 'n chèl fagòt prüma de tornà èn sü.

I Còsi e pò a l'Elvira i ghè dava 'nögiada a sta porèeta e a sèmpri làc, cafè o quai scüdeli de manèstra.

Vargüu, par grignàa, i ghè fava 'n quai schèrs coma chèla olta ca i ghà mès 'n tochèl de légn vért 'ndèl fagòt poò i ghà dìc' ca l'era carna da fà bói 'nsèma la manèstra.

Iscé lée la fàc'... fà bói e fà bói e dal defò dèla porta i ghè domandava: "*Teresa le còcia?*" e lée: "*Nò, cach còcia!*"

Quanca lè ruat ca la Teresa l'era propi ca pü buna quasi gnà de möes, chìi dol cumü i ghà domandàat àla màma del'Elvira sa la öleva fasèn cüura lée 'ncambi dèla eredità quanca la sarés pò morta.

Ilura la cètàat 'nsema àla Dina di Còsi ma ià duüt fà tàata de chèla pulizia ité par chèla truna de cà ca nò te disi, nóma rüut.

Per tornàa a parlàa dèla Madóna ai üsava fà dói procesiù ogni àn, üna a San March èn april e üna la tèrsa domènega de setèmbri.

I partiva dàla gésa granda pò fò al Paradìis i giravagiò per la Val di Frèer, Cà dol Tagn e pò sü par Cà di Minòc' par pò ruà fòsü àla gésa dèla Madóna par dì la mèsa.

Chìi dèl pòst quai dì prüma ai nètava fò bé la gésa e i lavava li téo de pìz sura l'altàar pò i meteva sura dei fióor remàac' apostà par la fèsta.

En procesiù al vignìva a li moneghi, ca li fava 'ndàa l'asilo sü al Paradis, e finìit la mèsa li vegneva ité èn cà (lè l'Elvira ca la parla) de nùu a bìif ol cafè dèl pignatìi che la màma la ghè fava ontera, a se la se mèteva fastedi parchè ol servizi l'era da póoréc', 'n gheva noma dùu scüdilìi, de chichèri an ghè n'eva propri ca e al pòst di cügiariìi par tarasü ol züchèr ghéra noma de chi granc'.

Ma li suori li ghè ruava stès a biel e coma l'era bùu a se i lè taravasü col cügia dèla manèstra.

El nòs cafè

Oi café migà tuc' i pödeva crumpàl, iscé se tòstava la sìghel e l'òors col **tùstìi**, 'na machinèta a forma de scatolòt col mànech par fàl giràa sura la bràasa dèl fuglàa.

Se spiava ité da l'üs-ciòl del tùstìi e quanca i gràa iera béis marù scüur iera tostàat bée. Sti gràa se'i pùndavaia giò 'ndè 'na scàtola de tòla col cuèrc', guarnìic' bée da migà fàch ciapà aria, pò se masnava col **masnìi** noma ol nècessari al momènt giüst.

Li móchi dol cafè iera amò da ruàa, forse ghera 'na quai napolètana ma i püsé, soprâtüt densü, i üsava 'n parulìi ciamàat apòsta "parulìi dol cafè" 'ndua al restava giò ol fundül par paréc' tèep, i ghè giontava giò l'acqua e quanca la boieva 'mpèer de cügiariìi de pólver de cafè pò i töleva ià dal föoch ol paruilìi e quanca tüt l'era bèl setàat se töleva sü ogantüu ol só cafè **col cazzìi** ma per sucürèza se pasava amò ndèl culìi.

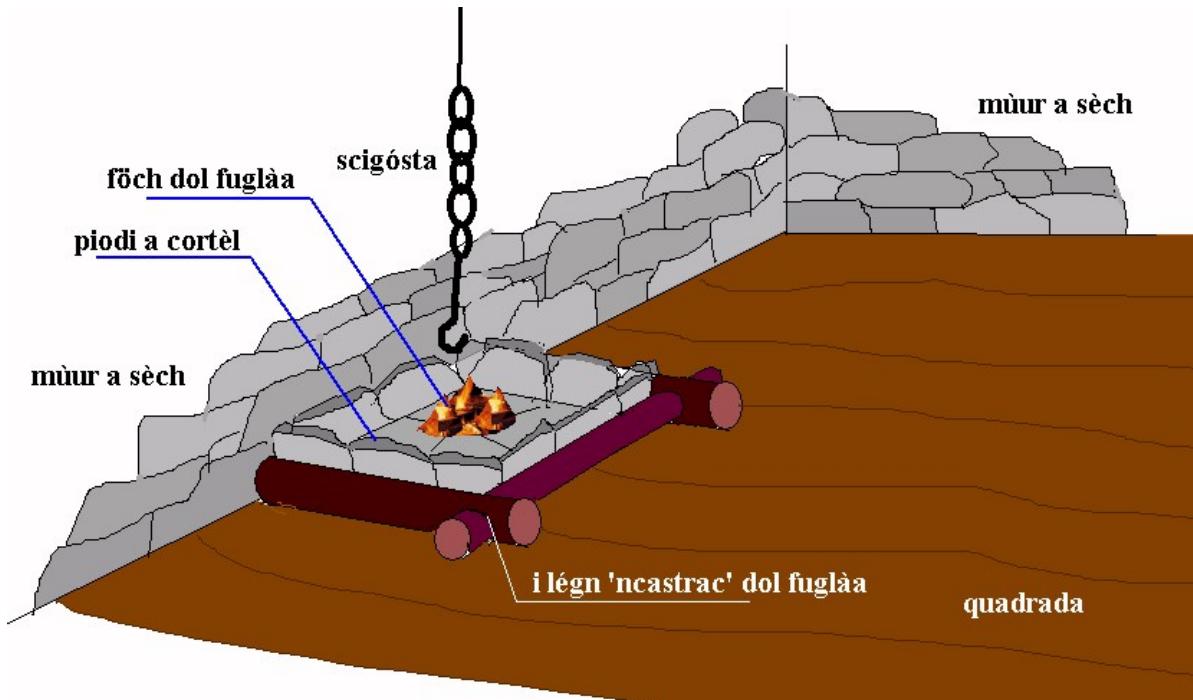
Li bàiti de'n bòt

Li püsé deli bàiti densü iera a ridòs dèl teré con **sóta ol stalèt** e sura la masù dol fée cola tremèza de às par separàa 'n pìt ol fée e ol lèc' da chèl ca l'era ol fuglàa, pò la piltrèra, 'n scrignol e 'na **bàca** par sentàs.

Sü 'ndèl müur ghera magare a 'na quai às coma mènsola par pugiach sura vargót.

Oi tèc' l'era a vista, se vedeva i cantéer e sül cùlmen la **culmìgna**; an lègn dol tèc' ghera tacatsü **la scigósta** ca la ruava sura ol fuglàa.

Oi fuglàa de norma l'era ià cuntra al müur tengüut 'nsèma da trìi légn, 'ncastrac' trà de l'óor, con giò 'n mèz deli piödi a còrtèl col sótfont amò piòti de sàs par pudìi pizàa **ol föch** sensa brüsàa li às dèla quadrada.

Oi piltreràt l'era propi ridót al necesari, sóta i ganci par pudì tacàsü li sadeli dèl'acqua, 'n casitii par li fursilini e i cügia e magare 'n còrtèl o dùu e apena sura 'na rastelera par mprünàa i **ciapéi de légn** e la basla dèla pulènta; piàc' e scüdeli de tèera còcia i scarsegiava.

Oi scrignol l'era la càsafort par miga fà maiàa la roba ai ràc', se tegneva giò ol sàch dèla farina, ol sachèl del rìis e chèl di macarù e sura 'n baslèt quai tóchéi de formài.

Oi léc' chìi de lüso i gheva già 'n paiù con te i foiasc', senò l'era quattro pelòc' sura ol fée.

Chilò de'n giò al piàa lo cà iera già püsé alric' de chili di magènch, **ol fuglàa** al cuminciava a vich sü la càpa cola càna ca la 'ndava sü fina al tèc'.

L'era tüt 'mpoo püsé còmot, la cüsina l'era al piàa teré e sùzura i stansìi col léc' fàc' inasèn con té i bei paiù coi fóìasc e ilò arènt magare a **'n cumudìi**; n'armari e **'n cantaràa** par i stràsc de vistìs.

En mèz àla cüsina 'n taol con atórèn 'na quai [cadrega](#) e 'n pèer de bàchi; [la piltrèra](#) l'era püsé granda colì anti e i ripiàa ité 'mèz con ach quai casèt püsé granc', pò al scrignöl bèl grant.

Chèl ca 'ngheva

(Iè amò l'Elvira ca lè cünta) l'era 'n per de [vàchi](#) da làc' 'n manzulì e 'n vèdèl, püsé 'mpödeva ca parchè i pràac' iera migà tàac'.

See, 'n pü ach quai pégori par la lana e paregi galini iscé se pödeva vènt i öof.

Li pégori iera liberi e li vava ontera da parlóor ité par i bosch 'nghée ca li truava da maiascià ròba bùna e li ruava densira ma quai olti se 'ndava a cercali fina sü vèrs Sant' Antoni o a vèrs Bośàgia Vegia o ai Rùsulì.

Sè li tosava dói olti a l'àn de samartìi e de prümavera pò a [filàa la lana](#), d'envèren, me 'ndava ité 'ndèla masù di Còsi ca l'era bèla spaziòsa e bèla ciara, 'l vigniva ité la lüus da'n bèl feneströл.

Verdüra d'ogni sòort am la meteva giò 'mpoo dapartüt, pò an gheva quai càap par ol törch, la sighel, formentù e l'òors.

Pò ghera a 'mpèer de vigni par fasü ol vii par biif nùu, chilò àla Madóna ghera ca ol tòrc' e iscé cola brènta me portava giò dai Zapèli l'üa fùlada [par torciàla](#) e me tornava 'nréet col mòst.

De paga a chìi dol tòrc' se ghè lagava li vinasci iscé i fava ité gràpa da vènt 'ndèla òstaria.

Oi nòs vii l'era sèmpre 'mpoo àspr ma 'na olta fac' 'té ol bucàto l'era pò otro che bùu.

Mi e pò a la mia màma me conoseva i bosch coma la nòsa cà, am seva dua 'ndàa a rèmascià i ghislù, li mani e a i fónch par pò vèndeui e ciapàa quattro franch.

De somartìi ghera li castegni da remasü iscé an maiava braschèer, ferüdi e melegoc' e pò vargüni am li pugiava sü la gràat par fà chìli [bianchi séchi](#) ca'n fava pò boi 'nsèma an tòchèl de àart e pansèta dol nòs ciù.

Tüta roba bùna, güstósa da maiàa, la fàm l'era sèmpri tàata.

Al ciù se ghè dava ol serù 'nsèma an pastù de tartifoi fàc' cöos 'nsema a urtighi, bedani deli vérzi e castégni de scàart, se ghè gióntava giò a 'n cùp o dùu de crùsca o a farìna gialda.

Ghera a 'na scerèsèra ma chìi ca 'n gódeva püsé iera i pèrsech ca'i marüdava 'ndi perseghèer, vargüu già a giügn e chi tardìif a òtori.

Quanca iera béis marüc' a stréngei i mèz con dùu dìic' i se lagava 'ndàa, i sè smèzava sübèt da pudii töfò la gianda. Iera davera speciai, bùu bunenti.

Quanca an gheva ca d'òtro da fàa 'n laorava colì gügi a fàa 'n quai scalfaròt o 'na quai magliù, la màma la laorava tàat con l'uncinèt a croscé sü cumisiù par gèet a de Sóntri.

Mi sóo pò ca coma la fava ma la màma, la seva tüti li finazi di bosch, a chì di otri fina a ité par la [Val dol Liri](#), tàac' ai lè ciamava congrnàa la fodés 'n giòmetra.

L'acqua [Paese delle Storie 2024 \(tutti i link inerenti l'acqua\)](#)

ai Muscù prüma de fàsü la fóntana dol 1933, ilò tacàat al bàit dol làc', ghera 'n pesolàt ca'l vansava fò dal sàs, da ilò 'l saltava giò l'acqua ca la finiva giozót 'ndèla póza da fà bìif li vachi.

L'era frèscia d'astàat e còlda d'envèren, ià sèmpri dìc' ca la tempèradüra l'era atóren ai sèdès gradi, iscé chi di Motarei e Cà di Péesc ai töleva sü [ol gèrlo](#) col bagnìi de zingo piée de stràsc da lava e i ruava sü chilò a lavài.

Chisà sa l'era propi iscé bùna coma i öleva fà crét, ià ulüut fina dìi ca la Clotilde (la femna dè l'Achile di Còsi) e l'Albino Gianoli iè morc' de tìfo par chèla acqua .

A cal Cantù

'ngheva quai pràac' e quai tòchei de bósch, iera tàac' ca i gheva ilò la bàita, me regordi ol Milio di Martìi colì soi sèt o òt vàchi da làc', chi di Tagna a retüra fina dées vàchi, i Cuntrìi a lóor 'na bèla roscia, i Bèdolés a lóor propi 'na malga.

La Elsa, ol Pèpo di Giügn e ol Lazer di Furtìi iera chìi ca'i ghè 'neva püsé póchi.

Chilò l'acqua la gheva la sùa, l'era ca tàata e a 'mpóo stròglia, ghera sèmpre ité vasech de tüti li sòrt.

La naseva ité èn cóo, sóta 'n pràat par pasà ité a 'ndàa a Zapèl, prüma dèla Cà di Quattro Vèet, ol sòlet pèsolàt arènt al bàit dol làc' con defò la póza da fà bìif.

Tüt atoren 'n löoch moiósos, ümèt, 'n pòst de mandri, rani e pò a sciàt.

A sant'Antoni

'N bèl magènch ma, fina a pòch prüma dol 1960 quanca ià fàc' la fontana, ghéra ca acqua se 'ndava ité al Bośàgia Vegia a töla col bagiol, de sòlet 'm partiva tuc' ènsema, ognantüu col sò bagiol e i sóo sadei réet al sentéer stréec' cal pasavaité quasi piàa.

A ca fà bìif li vaàchi dói olti al dì, dendomàa e densira, ité e fò réet a chèl sentéer.

A fà bìif se pödeva ca 'ndà tuc' 'nsèma ma prüma ùu e pò l'otro parché li vachi, tra chili dol Livisìi di Furtìi, del Pedo di Cònc', del Bipìi di Bèca, del Vico di Rosèra e del Fabio Gianoli iera 'n bél malghèt, 'na trentena.

Par tignìi al frèsch ol làc' de sòlet se üsava ol bàit 'ndua al girava ité atóren ali còlderi l'acqua frèска, chilò a Sant'Antoni, sensa acqua, se usava cantinìi mpoo sota tèera e a riparac' dai rebatù dol sùul.

Oramai tüti li bàiti, sura al fuglìa, li gheva l'agràat par fà sècàa [li castegni](#), ca chilo se'n remava scià belebée.

Ntàat ca li sècava li perdeva tochéc' de gùs e a quai cagnùscìi deli castegni ca i dava giò endua i ndava indava, me'n truava a giò ndèla sadèla dè l'acqua cai galegiava; col cazèt sei scümavaià sensa fan tàati, am s'era ca taàt schivióos.

Lè pruabel ca prüma del '900 i stava chilò a Sant'Antoni tüt l'àn, cóma al Bośàgia Vegia; ma amò a nùu am vegneva èn sü de prümavera debòt, poch dopo se pasava sü a San Salvadù, [pò i'mùut](#) e pò dapè se tornava èn giò de somartìi fina al piàa par fà maiàa ol pàscol e pò sü dapè a Sant'Antoni par fà maiàa ol fée e fà la gràsa da ngrasàa i prac'.

Quanca l'era pò scià Nadàal ilura 'nscargava dol tüt, ma 'ntàat li catégni iera già béli che apòst, rèmadi, sècadi, pèladi e 'nsacadi, pronti par l'anvèeren.

La fèsta a Sant'Antoni

Oi 13 de giügn 'l vignìva sü ol prèost 'nsèma al sagrestàa, ol Gioan di Mónech, a dìi la mèsa ; al ruava gèet 'mpoo da tuc' i magènch a vargüu i gheva scià ach mòtai de bütéer piegat té 'ndèli lavazzi par ol preòst.

Finìit la mèsa i fava [deli béli cantadi](#) 'ntàat cai fava giràa [ol litro](#) con giò vià de chèl del Bośàgia.

I möreva a mbòt

Audio

Fìna a quanca iera densü tüt l'àn coma a [San Salvadù](#) ghèra pò a la gésa e'l cazzànt par sipilìi i mòrc' (a rètura iè [portava scià](#) ach dàla bergamasca) ma quanca la gésa granda e'l cazzaànt iera dengiò, sa vargüu i muriva densü bignava a 'na quai manera portai èn giò.

Le capitàat 'n bòt de noèmbre ca iera amò a Sant'Antoni tüta la famea con ach l'ava, 'na vegèta noma lée e petaco e **scosai**, coma li üsava li nóni dilura, ca la ciapàat 'n colp ntàat ca la durmiva e dendomàa i la truada fregia, mortènta.

Chèla nòc' l'eva fiuchisnàat abòt da strógià la strada iscé ol neùut la pensàat bée de sistemàla sü la slità e pò al se 'nviàat 'n gió cola nòna morta.

Ol neùut al seva 'ndàa cola slita iscé al sé rènt cünt ca la slità la sera facia lengera, al pirla lòc' 'nréet chèl tàat che basta par rèndes cünt ca l'eva pèrs la nona.

La duüut torna 'nréet 'mbèl tòchèl par truà l'ava rebaltada fò a òr dèla strada.

Li pùuri

Fìna al inizi del '900 tàac' i cüntàva sü dèli stòri 'mpóo strampaladi de strii e spìrec'.

A Sant'Antoni paregi olti àla sìira 'ndeli nòc' ciari, cola lüna olta, i vedeva géet a cavàl, femmi vistidi de bianch èn sèma a mónech con scià candéli pizzi ca'i vagava ité par i pràat e pò i pasava ité par li Val Mani.

La Inés gió ali Caséli la cütava ca 'na nòc' lée e 'na sua amisa iera a Sant'Antoni a durmìi quanca ià sentüut gió'zót ndèla masù, 'n cavàl cal picava gió bàs i zòcoi fèrac'.

Li gheva la porta sprangada ma ol fracaseri lera tàat da vi davéra pura, pò da 'na quai ura lè cèsàat tüt.

Quanca 'na quai sadèla mèza öida tacada sü àla piltrèra la dòndava e la gióola par 'na quai fulada de aria ca la pasava 'ndi müur a sèch, chèla l'era la fisica.

Tati de sti pùuri l'era parché la géet la gheva li travécoli, li alucinaziù par la tròpa fàm e trop stràch dal laoràa.

Chilò pudìi truà d'òtri stori de strii e puri.

Mùisc e pò 'ndàa a cùlàa

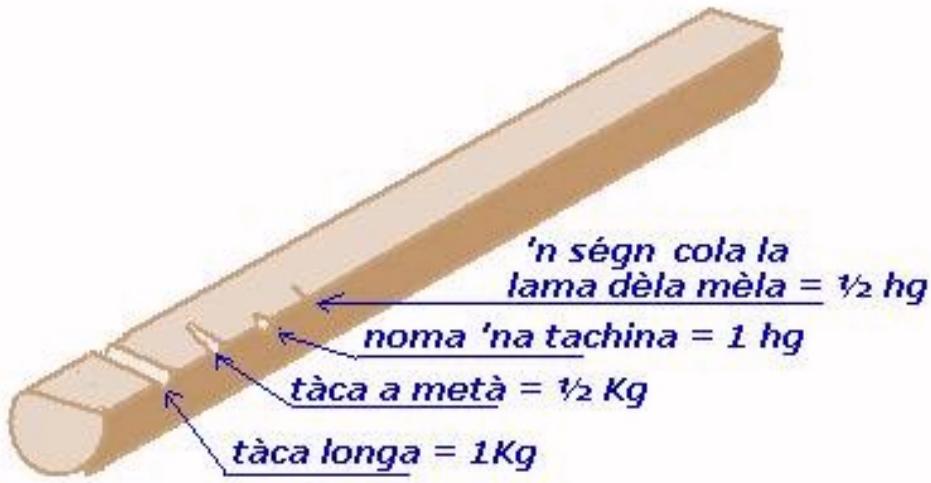
Par fàscià 'na colderà de l'àc', ol tedi da cagiàa, se fava 'nsem, ognantüu i cùlava ol sò ndèla stèsa còlderà ité '**bàit dol làc'**.

Par culàa ghèera 'na scalèta de légn 'ndua se pugjava sura **ol cùul** par filtràa ol làc' da tuc' i vasech (e a 'na quai mosca) cai 'ndava gió i mèz 'ntàat ca se muigeva.

I ruava dàla masù col sadèl o la ségia, i lè pesava **col piis** pò i marcava gió col lapès ndèl taquìi dol làc' e i lè öidava gió i mèz al cùul.

Quanca ùu al cagiàava i se remava scià a fà i cünc' pa scasàa e savìi a chìi 'l tùcava cagiàa la volta dopo.

Quanca ghéra gnamò i taquìi e pò gnàa ol lapès, i marcavagió 'l piis dol làc' cola **mèla** sü 'ndè'n bastù de légn bèl dùlàat.

quanca i vava a scsàa i töleva réet ol bastù e dopo vi fac' i cùntéc' de chì ca ieva de vin e chì ca ieva de dàn, se dulava ià tüti li tachi amò cola mèla e via, bèle che scasàat, pront par marcagiò notro bòt.

Se cagiava par fàsü ol formai

Dopo vi spanàat cola spiana la pàna s'la öidavagiò 'ndèl **pènac'** par fà ol bütéer, la coldera con gio ol làc' spanàat se la portava a stanga èn dùu par pò tacalasü àla **scigògna** (o pulena).

Se pìza 'n bél föch ndèl fuglìa e pò se ghè da ià àla scigògna cola colderà sura la fiamma.

Se téé taràat ol làc' par scòldal tüt bée e col gómbet puciàat gio i mèz, se sènt quanca lè còlt abòt, la de ruàa atoren a pòoch de pù de 40 gradi pò se tira 'nscià la scigògna con sü la colderà e se ghè da ol càc' e sè mèscia bée tüt ol làc' cola rödèla de légn par spantégàa bée ol càc'.

Adès se'l tuca ca pü par **'na buna mezura** e col didulìi se prùa a idìi sa lè scià la cagiada, par vès súcür ca lè giüsta se ciàpa la spiana e s'la pucia gio 'mpena, se la stà 'mpena ilura la cagiada la sè fàcia giüsta e se pò cumincia a dàc 'n tai a crós cola lira.

Pòoch dòpo s'la tàia amò püsé, fina a trèmpàla o cola **lira o ach col tarèl** dèla cagiada fac' con 'n pészial gioén, de'n metro o poch de pü, con tacàat i sóo raméc' sgróbiàc' e fac' sècàa.

Sa de trempàa fina a quanca se vit 'na gràna gròsa vatevée i gràa de rìis, püsé lè fina püsé ol formai al va bée par fàl ignìi véc'.

Sa la gràna lè 'mpóo püsé grossa, ilura al vée sü fòrmai mòrbi bùu a ca tàial tèndro.

Adès ca se trèmpàat sa de mètià amò la colderà sura ol föch par dàch ol segont còlt e 'ntàat sa de cùntinuàa a tignì taràat la gràna cola rödèla par migàla 'ndàa a fónt .

Col termòmetro a gómbet sè müsura ol còlt, stà olta la de vès sèt o a òt gradi püsé de prüma, staolta ol föch la de ndà püsé adasi.

Quanca ol gómbet al dìs ca lè ura se tira 'nscià la scigògna cola còldera e sa de cuntinuàa a tignìi taràat la gràna amò par 'na uintena e pasa münuc', iscé la finìs de cöos bée.

Adès se pö toià la rödèla e lagàa 'ndà a fónt la grana, dopo 'n mòment se va giò con tüti dói li màa a rèmascià la grana par cumincià a dàc' la forma rodonda.

Lè ca nècesari de tiràl sü sübet, ilò giò 'ndèl serù amò còlt ol formai al marüda.

'Ntàat se prepara ol spresóor con sura ol **fasaröl** e sotà ol sedèl par ciapà 'l segótol, pò se ciàpa la pàta (tèla de lìi o ach de cnèf a magli larghi) e se vagió amò còli dói màa e se infila sóta la fórmia dol formai la pàta, pò se tée bée strec' i quattro cantù dèla pata e se òlsa fò tüt dàla còldera e pò giò 'ndeèl fasaröl.

Par sagòmal giò bée, sel sgnìca 'mpoo a forsa, sa lè necesari se smola o se tira 'l cordaiöl dèl fasaröl 'n manéra ca ol formai al vânses sü 'n pìt dal fasaröl.

Se ghè gira sura i quattro cantù dèla pàta ca i sies bei lìs sura ol formai e adès se pogia sura ol **tondèl** de légn e pò sura 'mbèl sàs de chìi ca'i pesa par tignìl presàat da fà ignì fò bée tüt ol serù.

Dopo 'na quai urèta se'l rebalta sotsura, se ghè toià la pàta ma se ghè laga amò ol tondel col sàs.

Pasàat dùu o trìi, dì sura a n'ás dol bàit o dèla caśèera, lè pront da salàa cola sàal gròsa 'n dì se 'n dì no par trei olti dopo vìl giràat sotsura.

Quanca lè fòzóta sàal sa de tignìl sèmpre al frèch e giràl almeno ogni tri o quattro dì, quanca la fàc' la bèla cròsta se pö gíral a noma 'na olta àla sitimana dopo vìl spazolàat cola spazèta par migà lagàch fà la müfa.

Ol càc'

par fà ignìi la cagiada ià ruàat ol càc' fina dopo ol tèep de guèra quanca pò lè ruàat ol l'quiet.

'L stòmec di vedei cai tèta e maia gnamò gné èrba gné fée lè bùu par fàité ol càc'.

I ciapava ol stòmec, taiàat ià dal vèdèl mòrt, i lè lavava e pò i le fava sècàa visìi al camì.

Da sèch ai lè stridolava sü a tóchéi col sügürìi quasi coma sé al fódés masnàat.

Pò i lè meteva giò 'ndena bièla de légn, 'nsèma al aśiit dè chèl bùu, con sü 'n cuèrc' par fèrmentàa, quanca l'eva tiràat té l'asiit l'era 'n papòt dèns.

Üu de chì bùu a fascià ol càc' l'era 'l Giugni Altèr ca'l lè vendeva a éti; par 'na cagiada l'era abòt pòoch de pü de'n pìzech .

OI bütéer

Ma dìc' sura che la pàna s'la öida gió 'ndèl penàc', chèl rodont col l'üs-ciöl a viit par ciüsàa bée ol böc' 'n ghée ca se öida gió la pàna e la manèta par fàl 'ndàa a rõda.

De solèt stì **penàc'** iera pugiàat sura 'n cavalèt de légn còli tàchi par pugià sü i fèr dol penàc' par pudìi fàl giràa.

'Ndei dì còlc' prüma de öidà gió la pàna se öidava gió 'na sadèla de acqua bèla fregia, se ghè dava 'na bèla rinfrèscada, sa lè trop colt ol bütéer al vée trop 'mprèsa e 'l reda pòoch.

Dè bütéer an né vescià vatevée dùu chìli al quintàal dè làc', sé ghè rua a ca fàn dè pü sa ol làc' al rèsta ilò 'ndèl bàit 'ndì o dùu püsé ma ol formai al vée sü vért, trop magro par vès bùu.

Adès cal penàc' lè apòst con gió la pàna, sa de fà girà la manèta, migà trop de bòt e sèmpe da chèla part, sa de sintìi sbàt la pàna cuntra i tòch de às ciòdac' ité èn mèz al penàc'.

Chèsto laoràa de sòlet se ghèl fava fàa a 'nquai **rèdès** ca sü par i mùuc' i ciapava ol titol de **cascìi**.

Quanca se cuninciava a sintìi sbàt püsé fòort l'era ségn ca ormai ol bütéer l'era scià, par súcürèza se girava ol penàc' par fà ruàa sura ol buriù e sel tirava fò par vardàl, sa l'era bèl pulit, ilura ol butéer 'l cuminciava a vès rèmàat 'nsèma.

Amò quai pichi par remàl scià amò püsé bée e pò se meteva sota 'n sedèl, se töleva ià ol buriù (stupàc') par fàignifò 'l làc' del bütéer (ciamàat a làc' pèn).

De solèt, tiràat fò ol làc' del bütéer, sè öidava gió amò 'n sedèl de acqua fregia par cuminciàa a lavà ol bütéer, se ghè fava fàa quai pichi da 'na pàart e quai da l'otra.

Adès se svida e sè töià l'üsciöl e pò co'na màa se và gió a töl sü e se'l mèt gió i'mèz a 'na ségia con amò 'nsema acqua fregia.

Vargüu par lavàl bée par töch fò ol làc' del bütéer ca'l rèsta ité 'mèz, al le sgnica sübèt ilò giò 'ndèl schéerp e vargüu i lè mèt sura 'n spresurìi e ùu col cazèt al ghè öida sura l'acqua 'ntàat che n'otre sgnìcafò 'l bütéer.

Quanca le bèl nèt col palùtìi ai lè pìca par fascià 'n mòtàl o dùu a segónt de quach ca lè o senò **col stàmpìi** ai lè fasü a pachéc' da mèzhilo piegàat 'ndèla carta dol bütéer 'ndua magare ghera scrit ol nóm del mùut e 'n bèl diségn de na vàca peciada.

A ol stàmpìi de légn l'era 'ntarsìàat con sü quai fiór e 'na bèla vàca da làc' e iscé ol mèzhilo de bütéer 'l fava la sua bèla figüra.

Li mòti, sè ghera ca la carta, par portàli èn gió i lè piegava ité 'ndèli fói de lavàza.

'Ntàat vargüu la büut a 'nquai cazèt di làc' dol bütéer, l'era altro che 'l "**fàlqui**", spès i doevoa cór a 'ndà a fàla là.

Vardée chèl ca le súcès 'n bòt a ùu cal **vegneva èn gió dal mùut par 'ndà a vènt ol bütéer**.

La maschèrpa

dopo vi töcsü ol formai, se laga 'nréet ol serù necesari per ol biaròt di vedei, se öida giò a ol làc' del bütéer vansàat, e pò se ghè daià amò àla colderà sura 'l föch, staolta la tèmperadüra la dè ruàa sü a pröof ai 90 gradi.

Par pudì ignìi la maschèrpa sa de mètech gió l'àgra o l'inderòc o a 'mpóo par sòrt.

L'agra l'era 'n mes-ciadü fac' scià gió èn de'n butic' 'ndua i meteva gió urtighi, **lavazi**, sigriöla, aséet, 'mpéer de brachi de sàal grósa, fina 'n tochèl de radiis de ghinsana, 'mpóo de inderòch e pò impiniit de serù e scòcia.

Lagàat al sùul 'l diventava tüt agro e àchet , propi chèl cal ghè öleva par fà ignìi la maschèrpa.

Se tirava fò quai litri a segont di litri de serù e pò gió 'ndèla colderà, 'na bèla mes-ciada e pòch dopo al vigniva a gàla i prüm grümii de maschèrpa.

Àla fii sè giontava giò 'ndèl butic' pari litri con dèla scòcia nöa.

Cola caspolà se tirava sü chèl che vigniva a gàla e pò s'la pìrlava **'ndèl gàaròt** pugiàat sura al presóor 'ndua ghè a ol fasaröl col formai apèna fàc'.

Chèl che rèsta dopo vi töc' sü la maschèrpa lè la scòcia ('n serù magro magro al tént al vért) üsada par fàchscià la colòbbia par i ciù.

Lóor i le bìif a iscé ma lè de poca sostansa, ai iè fà noma schitàa ilura 'nsèma àla scòcia se ghè meteva giò **'ndèl büui** 'mpóo de cùpi de crusca e farina gialda.

Sa ilò réet ghera utighi olti e lavazi sé g'lì fava bói 'nsema la scocia.

A Cà di Giönöi e Cà di Péesc

Ma lagàat Sant'Antoni par pasàité, dopo 'l Muntù se 'ncùntra **ol Capitèl deli Val Mani** e pena dopo 'ndèl piàa dola strada al tàia itegió ol sentéer cal rua a Cà di Péesc prüma e poò sübet dopo a Cà di Giönöi.

'N magènch co'na ròscia de gèet la Nèta e la Nella di Rampasìi, ol Pedùlì di Chèca, l'Ughèto, 'l Ferùcio di Boni, la Inès, la Elsa, l'Abéle di Gianoli, i Martìi, la Pìna e la Giùlia di Galidìi.

I vava d'acordi, i sè ütava quanca ghera besógn, e a col làc' i fava 'nsèm, i'ndava a cùlìa ià 'ndol bàit 'ndèla valèta ca la vée gió imèz a Cà di Péesc e Ca di Giönöi.

Chiló ghera ach acqua par tignìi al frèsch li colderi dol làc' e defò dal bàit ghera 'na bèla póza par fà bìif li vàchi .

L'acqua par itè n'cà sè 'ndava **al pèsolàt**, 'mpit ènfogió 'n mèz ai pràat ca'i ghè diseva li Mói propi parché l'acqua col bagnàat la téé ümet e mìlgii la téera.

Da 'na canàal dè légn, migà tåat granda, 'l saltava giò l'acqua 'ndèla sadèla; ghera ca da vii près, par vignì piena ghè öleva quai münuc'.

L'Abéle e pò a i Galidìi (la Pìna e la Giùlia) ai gheva 'na masù e quai pràac' ià a la Bàita propi ité nfónt sóta la Cà di Qutro Vèec', da ilò dopo se ciàpa ité la Val dèla Gésa par pò 'ndàa a Zapèl e ité ité ala Crosèta, ol Fùren, la Còsta e i Mùuc' de Caiöl.

Me regòrdi, l'era fosbée ol 1968, e la Pina, ca l'era dol dùu (1902), de somartìi propi ilò àla Baita, 'ndei sóo lischéc' de pràat, la portava gèrladi de **gràsa**, chèla do l'àn prüma stradegada (col ràsc' apostà, ol stredù).

Stà fìmnina a 'mpó góba, prüma la spantegava la gràsa col ràsc' ma, par fàla 'ndàa bée dapertüt sta gràsa, la ruava li màa a sgariàla fò bée; gnà li gàlini iariàs fàc' mei.

Góo èn mèet ca 'ndèla sua cràpa l'arès pò ulüut tornàa ilò còli vàchi a l'àn dopo ma a Cà di Giönöi i la portada 'na desena de àgn dopo èn machena par fàch idìi par l'ültema òlta i sóo pòsc'.

La ca de vès tàat bèl 'ndà 'nde'n löch dèla tua vità e savii cal tèl vedarée ca pü.

Ol Bogàt

Par ruà ià àla Baita se pàsa ià al Camer dènàaz àla Còrna del Bogàt.

Ghè noma doi Bàaiti e 'n bòt i stava ilò tüt l'àn di géet ca 'na òlta ieva finìit fò tüta la pàsta e a ol rìis, i gheva nòma farina par fà pùlènta a mesdì e àla sìira.

Oi püsé gióen, 'n redesòt dèla faméa, l'era ca tàat còntèet de maiàa noma pùlènta e làc', iscé i sóo, ol pà e la màma ià decìis de ciapàsü la caòra ca i gheva 'ndèla masù e pruàa andà a vèndela al marcàat de Sóntri par pò crumpàa i macarù e'l rìis.

Iè 'ndàc' 'n giò dendomàa a bunura par tornà 'n sü a ùrari de tacàsü de marènda par fà 'n bòt màcarù col bütéer rustiit **àla sigrisöla**.

Oi bagài quanca la idüut ol sùul sü òlt, Corna Rósa quasi umbriàat e la fàm l'era réet a crès, al cuntinuava a vardà fò a li Val Mani sa iè vedeva ruàa.

A füria de speciàa 'l vit da prüma la màma e de réet ol pà col cordaiöl dèla caòra 'n màa (la caora i là ca venduda i ghè dava tròp pòoch).

Al poor bagài al ghé vigniva da caragnàa a pensà ca l'arés amò maiàat noma pùlènta e làc', iscè dal dispiaisé la ciapàat la basla e i la slampada fò òlt, gió a röda par i Sinc'.

Chèl àn lè fiòcaàat belebée e i dùu regióor, ca iera ach sü de età, ai seva ca pü coma scombàtela; àla fii i à portac' a Caiöl par ciapài èn cüura.

Dailò a pòch ol matél lè 'ndàc' ià par l'America coi soldi dèl Bòsac' ca la crumpàat i teré di Bogàt ilò al Càmer e sa pü saüut negót.

Chèla corna del Bogàt denàaz la gheva 'n mùur a sech e 'na portéa ca a sbüsàla ité la se uriva ma la gheva 'na pèndensa da seràsfò daparlée, iscé ghè stàc' n'àn che 'na caòra pèrsa, quanca l'era pronta par fàa, cola cràpa e i còregn la uriit ol portèl e la truàat ripàar dité, la fàc' dùu caoréc' ma i ghà ca pü ruàat a ignì defò; èn prümavera ià pò truàat i rèsc'.

Sura Mantegù, la cünta la Marta Bondio, ghera 'n cràp di chìi grànc', i ghè diseva la Corna dèla Stria.

Stò sàs al gheva di böc' 'ndua la stria 'ndè ùu la meteva ol didàal, 'ndèl'otro 'l pécen e 'ndèl ültèm la stava sèntada.

Ilòréet ghera a la Corna del'órs.

Nùu 'n fàva spàs ontéra, 'mbòt 'ndè'na corna 'mbòt 'ndèl'otra.

I Scìnc'

Lè 'n brüt pòst gió sóta a Cà di Giönöi arènt al Liri 'nduà i mandava li pégori ca li pödeva ca scàpaià da iló, 'n bàrech natüràal parchè par pùdii vignì 'n sü li vava òlsadi e sbusadi sura 'n crap par ciapàa ol sentéer, da parlóor li ghè ruava ca.

Qanca 'n quai rèdes 'l fava i vizi i ghè diseva: "te métì gió 'n di Scìnc' 'nsèma li pégori, dòpo te vèedet.."

Gió par stì deròch à 'na quai pianta al ghè bütava sura ol vis-c' e vargüu par rèmàl scià i ris-ciava de cùpas, de sólet iera pianti cali 'ndava fò a strapiómp.

Pégori e càori

'N bòt tuc' i gheva 'na quai pégora e a 'na quai caora.

Li càori se cercava de falì fàa ià vers Pasqua par pudìi vènt i caorec' par ciapàa quattro franch.

Oi làc' de caora i là usava par i rèdes pìscen o senò i là öidava gió 'nsèma al biaròt par i vedei o ach a fa maschèrpa.

Li pégori li fava a lóor i agnilìi, ma pù che òtro l'era par vich la lana da fàa i scalfaròc' e i gòlf, pò a i mudandù de lana par l'envèren.

Cola lana se fava a sciài e a quai sotanìi.

I rèdès e pò a li redesi ma a chi grànc', d'envèren i meteva sü'n gòlf dè lana de pégora, fàc' còli gügi, butùnàat denàz ca'l ruava gió fina ali cùlati.

I pàgn de lana de pégora i tignia ià ol fréc' a ca i óm quanca d'envèren i vava densü a tirà gió slitadi de fée, viscei, patüsc' o légna.

Li càori e li pégori li 'ndava là col póoch, de prümavera e d'astàat li se rangiava ité par i bósch e sü par li scimi; d'envèeren, ité 'ndeli masù, li pélava pò gió li **fòi di viscei** e li rüsiava gió f'na la rüsca dei ràm.

D'estàat ai rèmava 'nsèma tüti le pégori da 'na pàart e tüti li càori da l'òtra e ol malghèt de pégori iè ciapava èn conseguna **'I pègoréer** e ol malghèt de càori ol caoréer.

Ogna malghèt al gheva 'nsèma ol bósc' par li càori e ol bàr per li pégori iscè tàati li vigniva pronti par fà d'òtri caoréc' o agnilìi.

Iscé iera cüradi e portadi a maiascià l'erba sü par i brich 'mpée, 'nghée se pödeva ca 'ndàa còli vàchi.

Li pégori chilò da nùu ià quasi mai muigüdi per tigni ol làc' ma li ghéera réet ol mimìi cal tetàva, li càori 'nvéce li püsé iera sènsa caorèt e ilura ai iè muigeva par dàch ol làc' ai vedei o spès ai là mes-ciava 'nsèma a chèl de vàca par cagiàa, iscé ol formai al ciapava èn pít del pizighégn e l'era gnàa màal, l'era bèl sauriit da maiàa 'nsèma la pulènta se pò l'era stagiunàat amò mei.

Còli càori ghè sempre stàc' 'mpoo de rógni coi forestai parché sa iè ciapava itè 'ndi bósch a sbrocà gió li gemi tendri deli pianti, ai iè camperava e i pòor cuntadìi i se truava con deli béli mülti da pagàa.

Ià par ol setèmbri ol pègoréer e ol caoréer i se sbasava còli bèsti e i padrù ìndava a tirà fò e portàs a cà ognantu li söi. **'Na storia dèla caora pèrsa**

I pödeva ca sbaglià pégora o caora, li gheva sempre scia al col **la canaola de légn** con tacàat gió 'n tarlachìi de tolà e ol légn dèla canaola l'era marcàat a föch còli inizial del nóm e cognóm del padrù.

I viscei

De sòlet ad'aost l'era ol mòment giüst par taiagió i ràm con sü li béli fòi marüdi.

Li pianti de fràsen li dava **i viscei** püsé béis e bùu par li càori e li pégori.

De sòlet sti **fràsen** iera piantac' réet a li scesi di pràac'.

Sè ligava scià i ràm a màz co'na stòpa e pò sei 'mpilava dité a téc' iscé i gheva tèep da sècàa.

A gió al piàa se fava scià i viscei ma iera ca a bòt par tut l'anvèeren iscé quanca la mülatiera dei nòs magènch la se cuerciava cola prüma nìif ià 'ndava sü cola sìta par tiràgió i viscei ca ieva fàc' scià d'estàat.

Sura la preséef 'ndèl stalèt deli càori e pégori ghera la rastèlera 'n ghée ca i ghè bâteva sura i viscei iscé li càori e pégori le pelava fò bée li fói sèchi.

I ràm pèlàac, chìi püsé lonch e 'mpóo rìc', 'nveci de fàité légna iera bùu da fràschi per la vigna o par fà rampegàa i fasolèr .

Li scesi

iera deli palizzadi (palangadi) mèsi atóren ai pràac' par migà lagà 'ndàité i bes-ciöi quanca l'era ca ol momènt.

La scesa i lè fava sü nöa de prümavera e de sòmartìi, quanca i vegneva 'n gió colì vàchi, i lè desfava ià par dói resù:

par migà lagàsla ròbàa e par migà lagàla sóta l'acqua e la nìif a rómpes o marsci.

I légn ai è 'mpilava dité 'ndèla masù e vargüu iè dùprava amò l'àn réet e vargü i è tirava al piàa cola slìta par taiaisü da légna.

I meteva gió i pasù a'n quai metro ùu da l'òtro e pò i ghè fisava sü àla longa i trevèrs ligàac' co'n cubièt de fildefèer o 'na stròpa, 'n trevèrs sü'nsóm e ùu poch sóta la mèta di pasù .

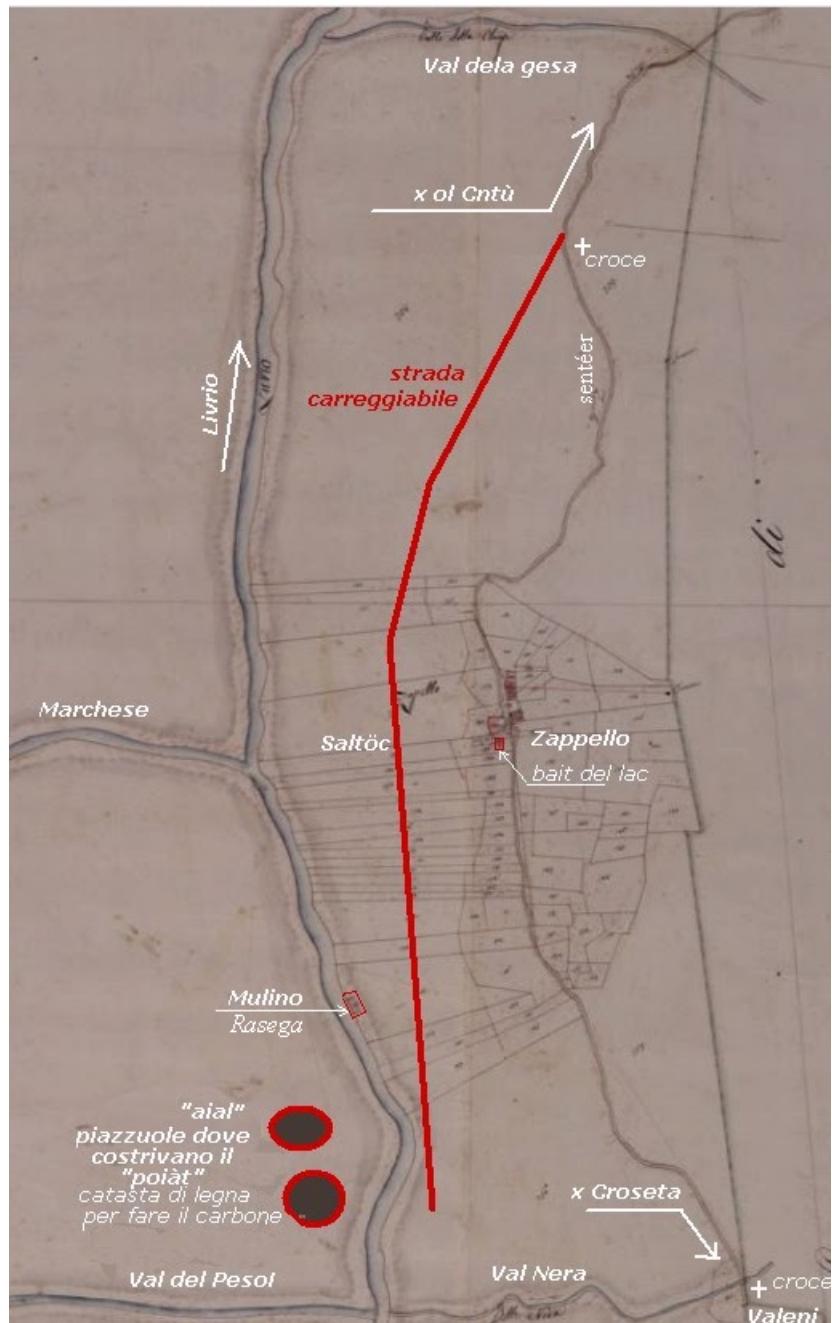

Chèsta, faciasü iscé, l'era üsada sü a San Salvadù 'ndùa l'era restàat noma li vàchi, li pégori e li càori iera già a olt coi pegorèer e caorèer, gió a Cà di Giönöi e a Cà di Péesc' li scesi iera püsé stùpi, i ghè tacava ià li dasi di pesc' par tignì fò di pràac' càori e pégori.

La mülatiera

am sé ruàat fina al Cantù 'ndùa se pò cipàsü par Féit, Nembro e San Salvadù o 'ndà ité ric' quasi piàa vers la Val dèla Gésa, Zapèl e tüt ol rèst dèla Val dol Lìri.

A tàl proposet al và regordàat àla fii del'800 chèsta l'era 'na strada caregiabèla tüta ité piana fina a rua a ciapàa ol Lìri 'nghée ca al rua gió, col sò sàlt, ol Pésol, gió a bàs deli Valeni sóta ol Fontanìi.

'Nchèl pòst e a ilò apröof a rènt al Lìri, ghéra 'mpèer de aiàal 'ndua ai meteva 'mpée i poiàt par fàscià ol carbù.

Oi carbù a sàch i lè cargava sü 'ndi càr par portàl 'ngió ma tàat i lè portava ité al [Furen](#) par fónt i sàs par fà ol fèr.

Giò 'nfont al Pèsol al sé rèmava ol [vendùl](#) e a chèl sü 'ndi càr, giò i méz a màrni de légn par migà lagàl deleguàa, i lè tirava giò par 'mpinìi i giazéer de Sóntri e ach giò par Milàa par tignìi al frèsch la roba càla patiua ol colt coma la carna.

'Mbée chèla caregiabile la pasava èn dé dùu pòsc' belebée brùc', ùu la Val dèla Gésa e l'otro al Saltöc' de Zapèl.

Mùur de sostégn tuc' a sèch fàc' sü èn àsèn, quai tochei i ghè amò adès coma ùlì 'ndà a cercái.

Oi Pietro di Rebumbìi àla fii del'800 al fava ol stradiröl réet a chèsta strada pagàat dal Bùz ca'l tirava fò coi böo e i cavai carètadi de bòri, de carbù e vendùl.

Sòta Zapèl apena dèscià dol Lìiri ghèra la masù par sti besti 'ndua li maiava e posava la nòc' par ripartìi ol dì réet a tirà ol càr.

Col'acqua del liri l'era èn funsiù èn mèlì e 'na ràsega par fàfò li às da duperàa par li caáseri di mùuc' e par li quadradi deli baiti di magènch.

Quanca le ruàat la prüma guèra e pò la segonda lè 'ndàc' 'mpoo tút a mostro e de vendùl e carbù ià smès de portànfò e a la strada i la lagada 'ndàa iscé, i pàsava noma a pè còli vachi e 'n quai mèl col bàst e chèl tòchèl dàla Val dèla Gésa a 'ndà ité al Pesòl al pasava propi pü negüu.

La tèlèferica

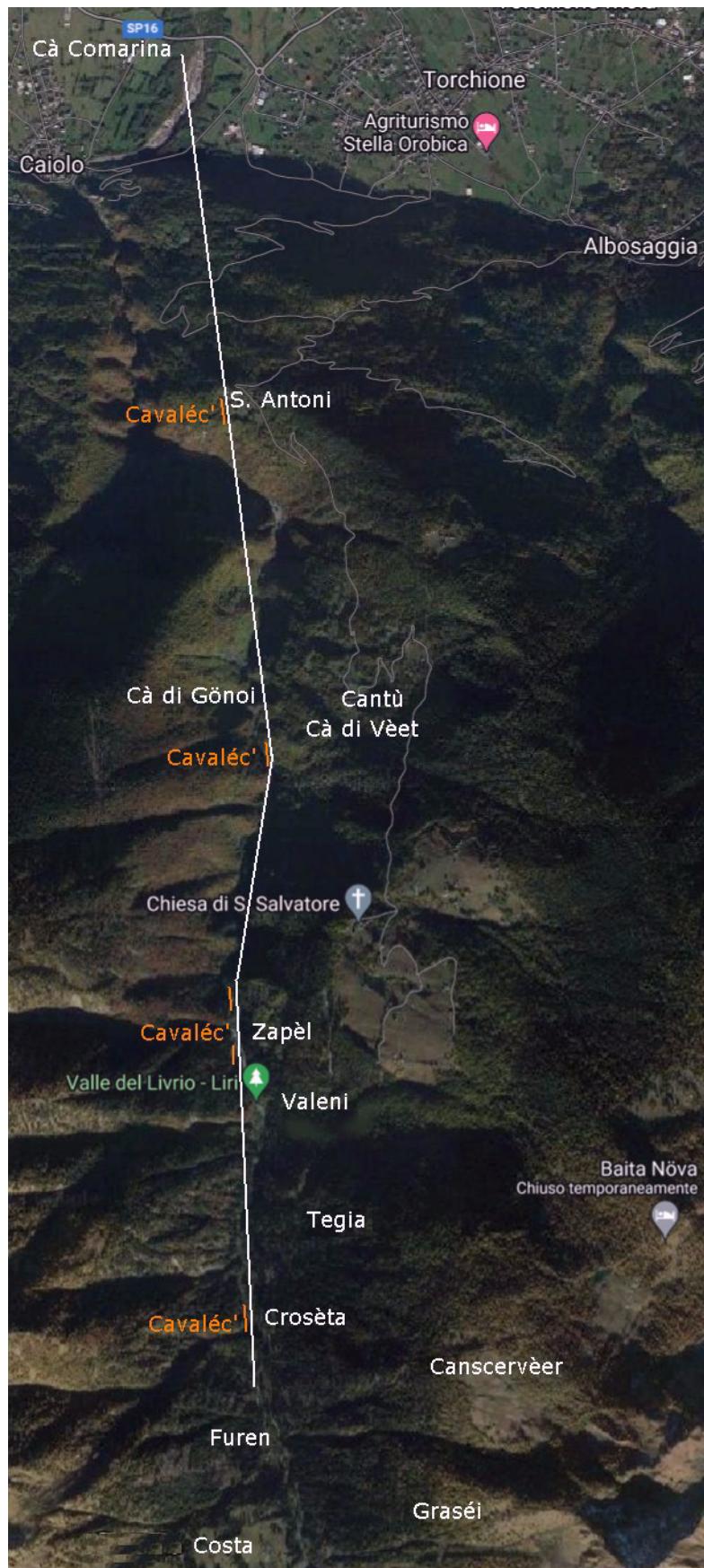
Atóren al 1950 par portà fò ol legnàm da ité al Furen e ach a pröof àla Crosèta, ià pensàat bée de mèt 'mpée' na [tèlèferica](#) de chìli èn àsén dèl tipo Valtelina, par chì tèep 'nimpiànt migà da pòch.

A proposet de tèlèferica, la Inès (l'ava dol Nello giò ali Caséli) la cùntava che 'n bòt l'era apèna iló dèlafò de Zapèl, giozót al sentéer a fà 'n ràas de patüsc', quanca la sènt la óos dè 'n óm a smadonàa e lée la ghè ruava ca a capìi chì ca'l pödeva vès.

La sè vada 'ntóren e la vìt ca negüu, la vada sü par aria e là idüut li córdi dèla tèlèferica e na bòra tacada ali giréli ferma con ùu sentàat a càval àla bòra.

Al smadonava parché i otri borelèer, par fàch 'na fica, ià fèrmàat par 'n bèl pèz l'impiànt.

L'óm l'era réet a ignì 'ngiò àla bàsa, la preferìit fà la strada sentàat sü 'ndè 'na bòra pütosto chè fàla a pè da'ité al Furen fina a Caiöl.

OI Zapèl

al rèstarés sota ol cümu de Caiöl ma chìi ca i'ndava ilò iéra bòsàc'; ol Gèlindo Murada, la Inès deli Caséli (la nònna del Nello), i Galidìi (ca i ghà vendüut al Lino Crapela), la Milia e la Inès di Chèca, ol Cùntri, i Dèla Rodölfia e 'l Giùlio di Ciapèla (ol pà dol pór Dino).

Pràac' 'mpée e acqua poca par fà bìif li vachi, quasi tuc' i àgn sal piöeva pòoch, ghè öleva de 'ndà giò al Lìiri, trà 'nda 'n giò e vignì ' sü ghè öleva n'urèta bùna.

Oi sentéer al pasava sota li còrdi dèla télèferica, quasi ghè öleva de sgòbas par pasà sota.

Ilò 'ntóren al Lìiri ghéra a 'mpit de pastüra, a 'ndà fò vers la vèl se 'ncuntrava ol vendùl e andà inité se ruava bée fina al Pesol 'ndua ghèera amò giò bàs i ségn de l'aiàal con quai tuchilìnai de stizù nigri de carbù.

A rua giò dal sentéer de Zapèl par 'ndà da la ià dol Lìiri, tuc' i àgn ghéra de mèt giò quai légn grosei de travèrs pugiàac' sura quai sasòc' par pudìi caminàch sura sènsa bagnà i pée.

A chilò i fava 'nsèm a cùlà ol làc' e a cagiàa sè 'ndava ité 'dèla bàita dèla Milia di Chèca, ca l'era a livèl dèla tèera, bèla comoda par ruàa cola coldera tacada sü al stanga portada 'n dùu.

'N pòst 'ndua l'acqua la mancava mai l'era ité al Fontanìi ilò réet al Pesòl, sota li Valeni iscé quai olti a fà bìif se 'ndava ilò.

Quanca i portava scià i mòrc' dàla Bèrgamasca par portai a San Salvadù, i ruava dàla Crosèta ali Valeni e dai lò sü sentéer di morc' i rua apena sura la Cà di Galidi (l'ütema bàita iteé 'nfont a Zapèl) e pò i taiava sü e 'ndè nàto era sübèt sü a San Savadù.

Zapèl lè famóos a par chèl böc' ité 'ndèl sàs, apèna prüma deli Valeni, ciamàat ol Cùl del Diaol (ol Nello la mès sü 'na targhèta).

Ghè 'n dèto cal dìs: "...n böc' iscé fónt e talmènt bée slisàat ca noma ol diaol cola sua cràpa düra 'l pudiva vìl scavàat, irùnia dèla sòrt ilò pòoch sura ghè la cüna dol Signóor.."

Dùu nóm da migà smentegàa lè ol Moncùch sura le bàiti e ol Saltöc' sota 'ndua al pasava la caregiabile del carbù, 'na piudiscia ca la vè gio a stapiómp 'ndol Lìiri.

Feit e Nembro prüma dè San Salvadù

adès sè pasasü dal Cantù e sè 'ncuntra Feit e pò Nembro 'ma ndè '800, coma spö idìi dàla màpa végia dol 1815, sübèt dopo li Val Mani al ciapava sü ol sentéer par Feit e pò Nembro par pò ruàsü àla Gésa de San Salvadù.

Ghè 'na storia 'nvèntada da véra càla dìs:

<<Ol preòst Batista di Cuntrìi dèl Bośagia, 'ntóren al 1500, 'ntàat ca'l vavasü réet àla mülatera ca dali Vàlmàni 'l portàva a San Salvadù, pèna prùma dè Nèmbo, èn de 'na pastûra mìga taat grànda, là 'ncuntràat 'n pastóor ca'l remavascià li sői póchi vàchi èn dèn barèch.

Ol prèvet, a mìga idìi gnàa 'na bàita gné 'na maśù, la sclamàat èn latìi:
"habes aedificare stabili" (te dè fàsù 'na maśù)

'L pastóor, ca'l cónóseva 'na quai paròla dè latìi, parché 'l gheva 'n fradèl prèvet, là pensàat dè respónt: "Feit", a sò dìc' l'öleva pò dìi <'l sarà fàc'> ènvéce ol significàat giüst l'era <fàc'>.

A tògni modo ol prèost Batista là capiit chée ca'l völéva dìi, là salüdàat e l'è ndàc' par ol sò sentéer.

A chì tèep sal lè diseva ol prèvet l'era quasi coma 'n orden e iscé 'l pastóor èn pòoch dì, ütaat àa da otri sőö paesàa, l'à fàc' sù 'na bàita, stàla sót e maśù dol fée sùra, coi sàs cavàtfó e 'nmögìàac' ndè'na müraca, quànca i gheva fàc' té pràac' ndéli pastüri ilò a pröof.

Quànca, dòpo 'na quindeśena dè dì, ol preòst Batista al vigniva 'ngiò da San Salvadù, a idìi chè la bàita <l'era faciasü> con tàat dè maśù par li vachi, la sclamàat: "**FEIT**".

Lè stac' iscé ca da ilùra l'è naśüut 'n magènch nőof ca'i l'à ciamàat Feit, e òtri pastóor ià fàc' sù amò bàiti con òtri stàli e maśù dol fée.>>

A **Nèmbro** 'l ghà li soi stori ma chisti iè tàati da vili scriüdi giò 'ndèn libro aposte e chilò méti noma ol ligàm par pùdì 'ndà a leigeli.

[Ol véc'](#)

[Ol rìis de Nembro](#)

[Ol pradüsc](#)

[Ol nòno](#)

[Ol barèch dol Zifirìi](#)

[Li pózzi](#)

[La Rosi](#)

[La gràsa](#)

[L'acqua di magènch](#)

[Adès l'ültem tòchèl e pò am sè sù a San Salvadù](#)

La gésa la vée da mbèlpoo lontàa 'ndì àgn, üna dèli prumi olti ca i ghà fàc' réet par tignìla 'mpena lè stàc' 'ndèl 1652 e pò 'nèl 1930 quanca ghera ol preòst **Meroni** (pag 35).

Ol Celèst al cùntava ca 'n chèl àn ol cùmü par rèmascià 'mpoo dè monedi par pagàa i laoràa, la fàc' martelàa deli pianti de làres e pésc da taiàfò e vendeli.

Ià ciapàat ol laoràa ol Bipìi di Bèca 'nsèma al Pietro Gherardi e sempri ol Celèst al dìs ca ol Pietro en dì al ghà fàc' idìi en stìnc de òs dè l'òsari cal müsürava 82 ghéi, al dóeva ès 'n diaóleri de óm.

A chilò a San Salvadù ghè 'na quai storia ca se sa pò ca bée sa lè propi vera o noma iscé 'mpoo.

'Mbée chèl àn ca l'era bèlebée súc' e sèch ol Marìi di Furtìi ca i ghè diseva Marinàal parché l'era piscena, la de vì fàc' 'na roba iscé:

<<'n'estàat súcia e sèca (secondo le memorie dell'allora parroco Petrucci, dovrebbe trattarsi di luglio / agosto dell'anno 1806) 'l piöeva ca da quài mìis e sù aca San Salvadù la pastüra e i pràc' i'era órmài tuc' brüsegac' dal súc' ca l'era.

La géet, sù còli vàchi, i'era 'n bél pooo 'nfularmac' e i seva ca pü che dàch de maiàa e bìif a li vàchi ma àa par lóor l'acqua l'era órmài pòca.

I gh'eva pò già prüàat a ca di sù pàater, de chi fàc' a posta par òl tèep (rogaziù), ma 'l ghà ca üut súcés, tüt inütel, òl sùul 'l picàva giò de brüt tuc' i dì sènsa requi e de àcqua gnàa l'umbria.

A 'na fémna végia (ol Mrinàal), ca l'era sù a lée còli vàchi, al gh'è ignüt 'n mèet che, tacàat a la gésa, gh'era ilò li cràpi dei mórc'; ià sèmpri pensàat ca chili cràpi li püdiva vès bélébée bùni par fà miracoi.

Iscè la urìit l'òsari e la scirniit la cràpa de 'n mórt püsée gròsa, 'l la töcia sù e l'è 'ndàcia ià 'ndèla val ilò a pröof, le pò par chèsto ca la se ciama Val dèla Gésa, e 'n chèla pòca àcqua 'la lavada giò bée bée, a la fii, chèla cràpa, l'era ignüda lüsènta.

La vègiata l'era súcüra ca 'l sarès súcès ol miracol e la gh'à dic' a tuc': "vedarìi che tra póoch 'l sè lagarà giò a piöf, dal bùu pò àach."

La fàc' apèna 'n tèep a mèt al sò pòst la cràpa e seràa fò ol sportèl dèl òsari, ca'l cél la cuminciàat a vignìi nigro, piée de niulù scür e pò giò somelèch, scarizi e trùu ca i spacàva li órégi, al pariva scià la fii dol mónt.

'L se viat giò l'acqua e tuc' i'era fò di àsci dal contéet; chi ca i ósàva, chi ca i cantàva e vargù iè 'ndàc' a töo 'l fiasch dèl vìi par fà ciòca e i dišeava: "te idüt, i mórt i ma fàc' la grazia", iscè l'era a **tròpa grazia**.

I gh'eva 'nviat ià la fèsta ma l'è ca dûrada tàat, òl fiasch l'era amò quàsi piée ca i gh'à duüt smèt, órmài la s'era viada giò ca 'l pariva batüda giò dal cél con la sadèla e 'nsèma 'l vigniva giò a tompésti gròsi cóma nóos, e pò 'l se lagàat sù a 'l vèt iscè fórt da trà giò pèsc e làres e 'l portàva ià a li piödi di téç'.

La Val dèla Gésa la fava pùra, 'ndàva àcqua da par tüt e la géet l'è 'ndàcia de prèsia a seràs sù ditè a pregàa amò 'n bòt par fàa ca 'l piantàs ilò 'l brüt tèep e vargù la batüt ià bràchi de sàal sùra òl sagràat dèla Gésa e pò i sunàva a li campàni, ma a chèsta òlta le ca servit a tàat e le 'ndàc' inàaz a piöof , 'n chèla manera, par quài dì.

Par dàs 'na spiegaziù, de chèl ca l'era súcés, i'à pensàat ca avìi tucat chèla cràpa dèl mòrt l'è stàc 'na ròba sacrilega ca la gh'è dàc' 'n bélpo fastédi a chi póri mòrt, ca i durmiva ómài da quài sécoli, da fai 'n rabbiàs ma rabbiàs dal bùu.>>

N'otra olta ca l'era 'n'anada de acqua, belebée bagnada ghè stàc' ùu ca la ulüt prüàa a fà 'l cuntrari e **lè 'ndàcia a sta manéra.**

De stàtèep an né ìgniva a sènsa besògn de scomodàa li crapi da mort.

Chèl àn dol '50 la Neva la se regòrda ca iera sü 'ndi Cùp a San Salvadù lée, la sua zia Bruna e ach ol Bruno e la Maria di Cùp ol Bèrto di Freràc', la Maria el Giàcom di Gabìi e 'mpéer de canàia.

L'era densira dopo scena, iló sèntàac' sü la bàca denàaz al föch del fuglèa a cùntàla e tüta 'ntràto sé idüut la lüus dèn somèlech e pò sübet 'n trùu da fà pura.

Sübet üu la sclamàat : " *Chèsto lè 'gnüut gió apèna fosüilò 'nde'n quai làres*" .

La sé viada gió tüta che a sta olta la pareva davéra batüda gió cola sadèla.

Dalaià, 'ndèla còsta di Caiolàc', ilò réet a Piscianvèrsa o 'ndèl Pésol, dal rumóor di sàs, 'l pareva ca 'l tirés gió la montàgna.

Am gheva 'mpóo pura tüt', lera ca la prüma olta ca 'na scarìza la ìgniva gió sura 'na bàita, iscé iè stàc' iló tüt' a speciàa ca'l finés ol tèmporàal.

A li vachi, giózót, 'ndèla masù li mögiava a sintìi tüt stò trambüst.

En de sti mórménc' ghè ca otro da fàa che prüa a di sü pàater, 'nfati la Maria e la Bruna ià tacàat a di sü ol rosari e i'otri a respont convinc' da fà cèsàa; ó se se, al piantava ca püilò.

Ià pruàat a ca cantàa cansù de gésa "...*Mira il tuo popolo, bella Signora..*" ma sa ca idüut miglioramèet.

A 'na certa ura lè ruàat, migà noma odóor de tèera umèda, ma odóor de sbrüsegàat, coma quanca se pàsa 'n pùlastro spiümàat sura la fiàma.

Ià sübèt pensàat: " *Chilò lè üngütgió 'na saèta 'ndèla masù deli vachi dè vargüu*" .

Ormai tra pregàa e cantàa e speciàa ca'l cesés de stemporalàa, lè ruat dendomàa a bùnura cal trava ol dì e al piöeva quasi pü e 'n quai gèet al cuminciava a mèt fò ol nàas dali bàiti e sé ignüut a savi ca 'na scarìza la brancaté la masù di Brüna e la carbùnizàat trei vachi.

'Na ròba iscé lè capitada ach al Campei quanca la bràncàaté prüma 'na sciaresera pò le 'ndacia dité a finii 'ndèna masù e la füminàat trei vachi bütadigio, chìli 'mpeni li sé salvadi.

En procesiù a S. Salvadù

Ghéra trèi procesiù a l'àn, da sü àla gésa granda dè S. Caterina i 'ndava sü fina a S. Salvadù: 'na oltà trà màc' e giügn, quanca iera ruac' sü da pòoch còli vachi a 'nvialà la

stagiù, par l'Ascensiù, üna ol 16 de aóst par la fèsta dè San Ròch e ach a sètembre par la perdunansa.

Li procesiù iera ach par scungiüràa i vari malógn duüuc' al tèep e a li disgrazi dol laoràa.

Quanca ai sé 'nvia itésü dal sagràat dè S. Caterina i töleva réet i vari bastù con tacàat sü labari e quant'otro o pò a la crós dè légn.

En bòt la Cludilde di Malura la portava lée en chèl àn la crós ca la ìgnìiva sempre püsé pesanta manmàa a cai pasava ité ali Val Mani e pò sü e sü, èn tàat i cantava ma ol fiàat al sé scórtava e la ós par cantàa la calava.

Oi prèvet al ghè dava: "sü sü cola ós".

La Clutilde, ca'nè pödeva pü, 'ntàat ca la sé sügava ià ol süàat dal frónt col panèt scià dal còl, la sclàma: "*Eh, scior preost ù cantàa ò portàa stò diaoleri sé pò ca fàa*".

La fèsta dè Saròch

La fèstà püsé 'mportànt e a püsé bèla l'era chèla dèl 16 de aóst a onóor dè San Roch.

Quanca al ruava sü la procesiù i diseva la mèsa 'ntàat al vigniva pront a la **büsèca** ca i dava fò a gràtis (forse i fava pò 'nofèrta al gésa); i ruava a quai pastóor ognantüu col sò ciàpèl e magare col tùlli par portàglia a chì ca iera a cùrà lì vàchi.

L'espèrt dèla büèca l'era l'Altèr.

Prüma dèla guèra la büsèca al'è ufriva ol Giacinto Safrati cal vigniva dal'Argentina tüt' i àgn e sé fava portà sü col mùl o dal Bèrto di Vítóor o 'l Cinto di Cónc'.

Ai ghéva sü 'na cà dè lüso bèla granda e d'estàat indava ilò a 'n vacansa vargüu de Sónđri, (adès 2023 i la crumpada ol nòs cùmü).

La Liuisina

Quanca a San Salvadù i segàva i pràac' al ruava sü a la Liuisina, l'era fiöla dèla Bèpa.

La Bèpa l'era 'na fèmna dè chìli equilibradi ca la seva tati róbi, i lè ciamava a quanca 'na quaiotra femna l'era 'ncrùmpa e ormai l'era scià alórden, ura dè scoldàa l'acqua par lavagiò chèl ca'l sarés nasüut.

La seva a coma cùrà i rèdes malàac', la gheva bùni paroli par tüt'.

La Liuisina l'eva ca tiràat tàat dàla màma, la n'eva püsé oia dè schèrsa.

Quanca l'era 'na matèla da marìt la se cunfidada cola màma e la ghà dìc' ca'l ghè piaśiva ol tàal.

"*Tè sée súcüra dè chèl ca te fée*"; già, la màma la pödeva ca domandàch otro e pò la ghà tacàat ià :

"*Regordet, Liuisina, ca certi robi, prüma dè sposàs sa ca dè fàli*".

"Se se màma" ma la Liuisina la ca pudüut dìch chèl ca la pensava: "lè tardi Bèpa!"

Quanca la Liuisina la sé sposada par fà fèsta 'nsèma a tuc' i sóo parèec', ià fàc' 'na bièlada de macarù cundiic' col bütéer rùstìit 'ndèla sciòla.

Tuc ilò atóren àla bièla cola fùrsilina èn màa a tösü macarù da maiàa, chèla ca la gheva püsé rasia e la fava a regàta a maiàa l'era propi lée, la Liuisina.

Par 'mpoo la sösèra 'I là lagada fàa pò la ghè töfò dè màa la fùrsilina e la tràcia giò bàs.

Ooh, la Liuisina la sé ca ofendüda, la fàc' parìi dè nient, la rèmàat sü la fùrsilina, la ghà pasàat sura 'na màa par nètalagiò e pò la sé viada réet dapè a maiasü coma sa nient al födés. Lée la gheva sèmpre fàm.

OI Cuntri (I Tilio, guardia-càscia)

al ghéva 'na bàita a San Salvadù, üna a Zapèl e ùna crumpada da i Bertoli de Sondri ité àla Còsta de Caiöl, lùu l'era fradèl dè làc' dèl Alberto Bertoli.

Prúma amò sta bàita l'era di Bùz, chèl ca'l laorava dè legnàm, famigli già 'mpoo da scioor e la bàita l'era de luso, coi müur rèbucàac' e li fanéstri coi vedri.

Quanca ol sò pà Cirilo 'ndàva a càscia, lùu a sèt àgn 'I ghè coreva già réet.

Ilura ol Cirilo al ghéva 'n s-còp a trei càni, ùna a paletù e dói a bàlìi.

A sèt àgn 'I sera armàat dè tirasàs e 'na scarselada dè sàs migà tòt gròs ma 'mpoo rèdonc' ca'i è rèmava scià giò 'ndèl Lìiri. I vava ité fina al Pùblìi a càscia dè camósc.

Col tirasàs al ghè tirava a tut chèl cal se möeva, fina a quai spuntù dè sàs e scìmi de scaratù.

A proposet di sàs ol Tilio il diseva che prima de tornà 'nréet chì cal vansava iè tirava sü dali scarséli e ai iè piacava par n'otra olta.

La dìc': "Sa 'ndarìsi a cerca bée ilò 'ntóren al bàita fò al lach dèla Butiglia 'ntruarìsi amò dè chìi cò piacàat ilura".

Lè ol Tilio cal parla:

"La prúma licènsa de càscia al mè là pagada ol mè fradèl da lasc', l'Alberto; la spendüut fosbée 60 liri".

N'àn ol pà l'iva ciapàat dùu franculìi dè mùut e 'n camósc migà tòat grant, ilura la càscia l'era lìbera e sé pödeva ciapà dè tut.

Mi ghevi 13 àgn e ol pà 'I ma lagàat 'ndà a Sondri a vèndei.

Giò tut 'nden gèrlo e sü a spàla, mi sevi amò 'mpo bàs dè statüra e quasi ol gèrlo l'era püsé grant de mì.

Mi e la màma 'n sé inviàat 'n giò vers cà al piàa, ruàac' a Sant'Antoni ma 'ncuntràat ol Pedo di Cònc', a lùu 'ndava 'ngiò, 'l ma dàc' 'nögiada e pò : "Scià ol gèrlo ca te'l porti mì". Ò idùt ontera e góo ca dìc' de no.

Oi dìréet amò mi ol gèrlo e la màma a Sóndri, am sé réet a caminàa propi ilò dènàaz àla técia dola FIAT ca 'l rua dè ulada 'na machèna (an ne girava ca tati ilura) e mi fóo par tiràm tè sóta la técia e chèla, la mè gira ca ité!

Dal strimizi ò molàat ol gèrlo e dàla pura scàpi ià de córsa, la màma e poò a chèl dèla machèna a ciàmàm.

Àla fii la pò crumpàat tüt lùu, camósc e franculìi.

Mbée, dopo di lura, parégi olti, me 'nsomiavi de nòc' ca corevi fò par li mürachi e la machèna la me coreva réet.

I guardia-càscia

Le amò ol Tilio ca'l lè cünta:

Fìna al 1949 èn tüta la Pruincia ghera noma 'n guardia-cascia ca l'era ol Fancoli.

En chèl àn 'n sé ruàat mi ol Calbrìnì, 'l Prandi e ma cuminciàat a bàt li nòsi mòntagni.

L'era abòt fàs idìi ca 'n ghè sera 'ngìr e ai casciadù 'l ghè pasava la òia de casciàa dè sfròos. I fava ité guardia-càscia a sa'i vedeva 'n sciùch da lontàa.

Nùu de paga sciapava ca tàat, sfava tàac' sacrifici sü par i brìch ma la pasiù, da idìi 'ntàat a i bès-ciöi salvadèch, l'era tàata.

Prüma dei àgn '40 sü par li nòsi mòntagni ghera puchìsem capriöi e gnàa 'n cèrf, ol prüm cò idüut so rèstàat èn dübi, ò capìit quanca ò idüut stà sòrt de ràm èn cràpa ca'l pareva 'n scaratù.

L'era piée dè màrtoi, de faìni 'mpóo meno, adès lè ol cuntrari.

Li faìni sé ghè 'n gìr pùlèer li fà disastri, li cùpa li galini par sciüsciàch fò ol sanch, ol màrtol 'l stà sü par i bósch.

Oi segn deli zàti dèla faina iè stés dol gàt, sé pò cüntàa i dìc', ol màrtol 'nvece sóta li zàti la ghà sü ol pìl.

Mi ca sóo réet a scriif, me regordi quanca ol Tilio al stava a Zapèl quai dì (l'era i àgn atoren al '65) e al gheva già scià 'na radio CB par ciàmà giò a cà dàla sua femma la Sibilia.

Par pudìi sintìs bée, sicóme Zapèl al rèsta 'n pìt dèspüs a'n custù, 'ndava 100 metri pùsé èn fò 'nghée se 'ntravedeva Sant'Antoni.

Pòoch àgn dopo la Pruincia la ghà furniit a tuc' i guardia-càscia radiulini pùsé bèli, iscé i sé parlava e scoltava ach trà de lóor.

Ndà a fà èrba

La pastüra, ol pascol e ol fée l'era mai abòt par tiràch ià la fàm ali vàchi, ilura sa 'ndava col **campàc'** a fascià èrba a 'mpoo l'ontàa e sü a olt, 'nchì pòsc' ca sè grama a stà 'mpée.

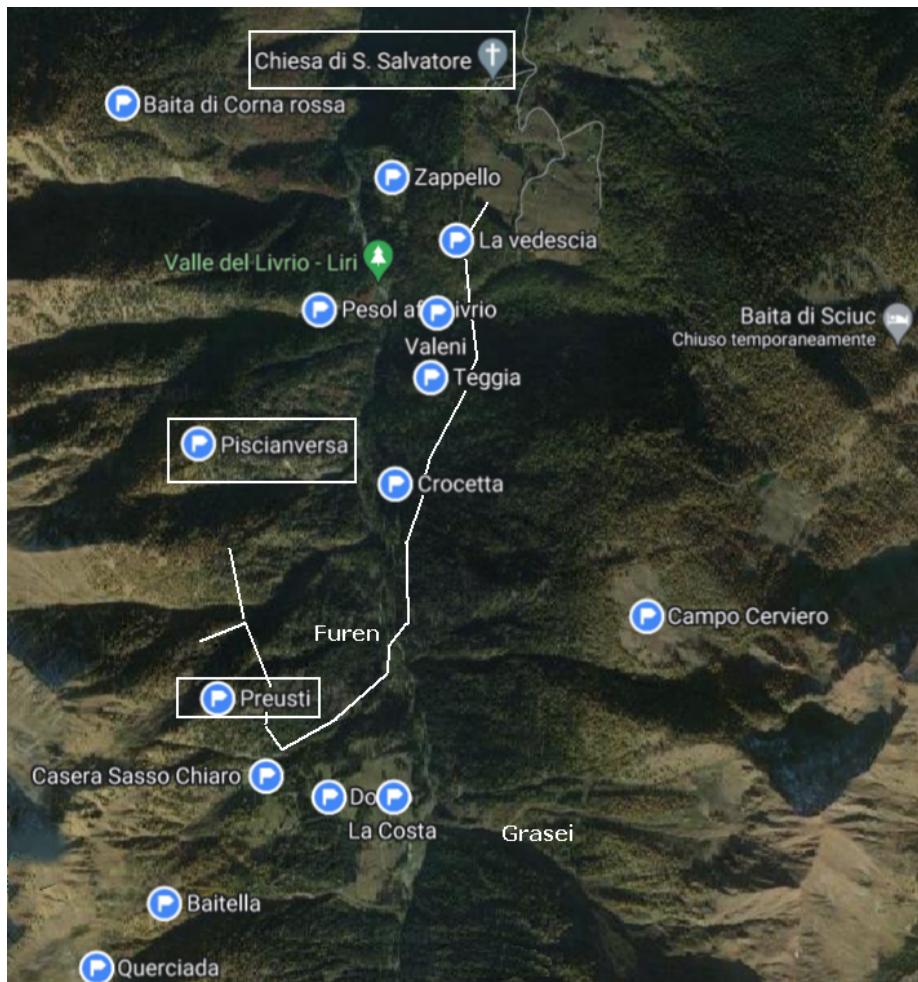
Ai diseva ach 'ndà a fà cèra, ma chèla l'era sàcia, l'era pròpi mei de negót e li vàchi i lè maiava pütosto dè crepàa.

Aretüra da San Salvadù i sè picava fina sù par Piscianvèrsa e Preustìi sül cümünàal de Caiöl, senterüsc ité par i maròos, la Tegià, la Crosèta, e ilò al Furen taiasù par 'n sentéer 'mpée par migà fàs ìdii da tuc', chìi dèl Bòsagia iarés ca pudüut fà èrba da la part de Caiöl, ma l'era iscé a par i caiolàc' sa'i vigniva da chèsta.

Sa'l te ciapava ol guarda-bösch 'l te dava la mülta.

Sü e sü fina ca l'era abòt e ilò réet a Preustìi s'ghè ruava a fà piée ol campàc' sensa esagegràa parché l'era verda e la pesava belebée.

Giò dapè da chèl senterüsc a riscio dè **deròcàa** e fò e fò par ruà a bàita a San Salvadù.

Che süadi, nò te dìisi li fadighi, a cüntàla sü adès al par ca véra.

Dotri olti me 'ndava sura la bàita dèla Calchèra o ité par i Gràsei e pò sü ai Bombei, ilò réet ghera ach 'n bàitèl di manzolèer, ma i manzöi 'ndua me 'ndava nùu i pudiva ca dal tròp 'mpée.

A chiló dai e dai col scighèz a taià scià braciöi de èrba fina ca ol campàc' lera ràas e pò via amò 'mbòt a bàita.

L'era ol 1917 e 'nchèl dì la Rachéle di Zapèli 'nsèma la Livisina li s'era portadi ité dalaià dèla Crosèta a pàsasü a fà èrba.

La Livisina quanca la 'mpinìit ol campòc' la ghè dìs:

"Tè sée alórden Rachéle?"

E l'otra: "Amò 'n brasciol, ma 'nviet pör ca rùi"

La Luisina lè gió àla Croséta e la fà 'na poosa, la pùgia ol fónt dèl campàc' sura 'n sàs ca'l pàr més iló apostà, la spècia inösös e pò dapè ol campàc' a spàla e fò par San Salvadù.

Quanca la idüut che la Rachéle la ruava ca la capiit che l'era súcés vargòt, ilura sènsa pü posàa, 'mpóo a càla svèlta fò a visàa.

Sè pò saüut dopo ca 'n disertóor, piacàat ité 'ndol bösch da chili pàart, l'eva sentüut a ósàa aiüt ma al pènsava cal fös 'n trüch par ciapà lùu iscélà la ca fàc' negót.

La Rachéle col ciapàsü ol campàc' a spala, la fàc' 'n cürmartèl inàaz e lè finida sura 'n biörch dè 'na pianta sèca e da iló la ghà ca pü ruàat a vignìsenfó, la s'era infilsada 'n galù e la perdeva sànc h e quanca i la truada l'era 'ndàcia; la lagàat 'nréet sées fiöi.

Audio e traduzione - Üu dè chìi ca 'ndava densü a spàs la scriüut 'ndè'n sò libro:

<<Quànca se güsta con piaisé chìi formai sauric' o se tira col cortèl sùra al pàa ol bütéer frésch, doràat e prüfumàat se ghà ca idea dè quàati fadighi l'è costàat a chì pòori pastóor par pùdii fài sü.

Oi piaisé ca i prùa èn póoch al vée fò dàla fadìga dèl laóor dè tàac'; ol bütéer pùsé bùu l'è chèl ca'i fàsü dal làc' dèli vàchi ca li maià èrba taiada scià sü 'ndi brich a precipizi, dali crestì di scìmi 'ndùa la natüra l'è belebée salvàdega e li èrbi bèli fiuridi.

I óm de mòntagna i rampéga sù par li rìvi cola fàcia e la schéna 'ncûrvada sóta gèrli ca i pésa fò de müsüra.

Oi süadüsc l'è 'l sò prüfum, la tèera la créma de bèlèza, la rògia ol bàgn par lavàs quànca i ghà tèep.

Par taiascià 'na braca dè èrbi fréschi, 'n pùgn dè fóí séchi, 'n vinscèl ca l'è dè negüu ai sè aventüra sü par i brich, i lagàa a bàita 'ndi mùut i rèdès daparlóor, chèl piscen amò da làc' con ùu 'n pìt pùsé grant ca'i lè tira réet al sùul, al vèet o i lè laga giò bàs i'mèz a la tèera e li furmìghi.

Lóor iscé i sè tèmpra bée debòt a tūc' i malèser dèla vīta, a speciàa, 'ndè 'na giornàda lónga dè solitüden e dè privaziù, ca'i tórnes dapè i sóo.

Nó idüut üna èn **fàsi**, se vedeva che la süfriva, màal 'nafagòtada, cola la bùca sècada dal sùul, col mûsii stöc' dè tèera, nigra de cauei ca la me vardàat con chì őc' scüur e sbarlatàac', piée dè spèransa quasi a 'mploràam da fàa vargót.

Mè sóo sintiit adòs 'na grant pèna e amò adès gò viif chèl regòrd.

Mì ghèvi ca scià negót par lée, i danèer ilò i serviva ca a niet, gné 'n duls, gné 'n sórs da pùdì dàch.

<L'è la tua sorèla?>

"Se"

<E la màma?>

"L'è 'ndàcia a fà èrba par li vachi"

<Quànca la torna?

"Al só ca"

<Làvech giò ol mûsii àla póora ridisina! La gh'na fina ité 'ndè'n óregia>

"Almanch, dopo la caragna e ghóo ca sügamàa fii par sügàlagiò"

<Chée ca te màiet tì?

"Pà sèch dè chèl nìgro o pulènta fregia"

<Ol làc' par la ridisina?>

"Ol làc' sa ca dè tucàl, 'l vée sübèt agro e pò l'è già pòoch par fà ol formai"

<'Nghée ca durmìi?>

"Giò bàs, sü 'ndèli dasi, sura 'mpóo dè foi séchi e 'mpèer dè pelòc'" ...>>

Amò rèdès ma....

Sè 'ndava densü 'nsèma i nòs ca'n s'era amò pìscen bée.

L'Etore di Furtìi al cünta ca lùu a trii àgn l'era al Furen col nòno.

Àla sìra al caragnava, al ghè dava scià ol solènch, ghera ca la màma, gnè la lüus e pò gnàa 'n bumbù ca giò a cà al töleva sü 'ndèla sua bótega.

'Ntàat ca ol nòno li 'ndava còli vachi lùu stava ilò cola Livia di Puricèli.

"Quanca sóo ignütut 'mpìt püsé grant ò 'mparàat a tacà sü da maiàa ma densira 'ntàat ca la cöseva vardavi fò da la porta sal ruava ol nòno, quanca idivi ol ciàar dèla lantèrna tiravi sü ol fiàat.

A òt àgn, d'estàat so 'ndàc' i mùut sü àla **Val de Togn** a 'mparàa a fà **ol cascìi**, ghè corevi poò réet ai pastóor ca i mè dava órden coma cürà li vachi o i segiù do l'àc' quanca i muigeva.

Sivi belebée pasiunàat de vachi e iscé ol pà 'ndèl '36 al mè 'nà crumpàat dói e só 'ndàc' daparmì a San Salvadù. Evi de rangiàm a darigòla dendomàa e densira e dol dì colí dói vachi èn pastüra **ité par ol bósch** o 'ndèl pràat.

Vansavi a ol tèep par 'ndàa a cercàa gnàdi de rès e dórt e ciapàa i puìi par fai rùstii 'ndèl bütéer da maià 'nsèma àla pulènta."

Chèsta dè l'Etore l'era vât e vée **la vita** de tüt' i rèdès di lura, se 'mparava debòt a ca muisc e pò a ca cagiàa.

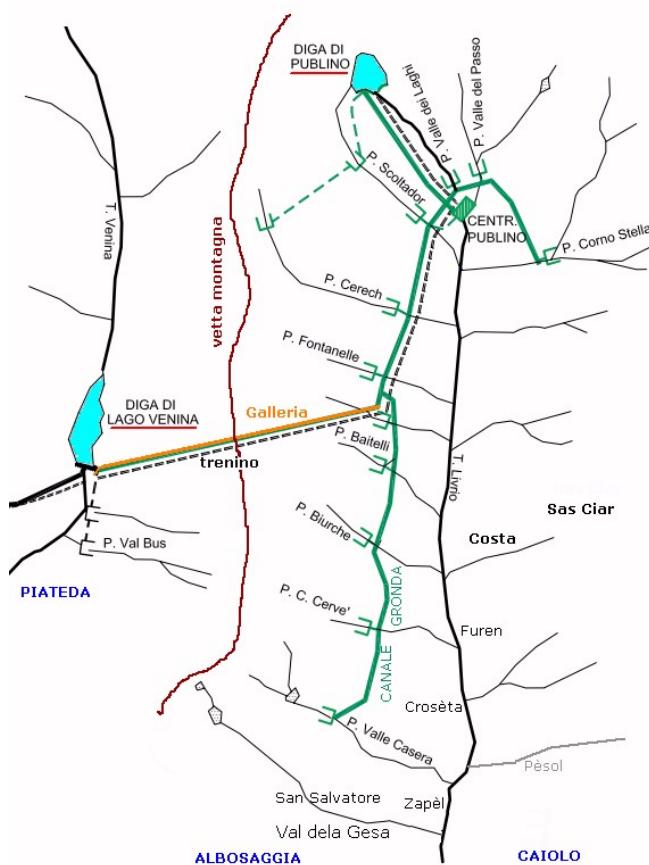
A ol Piero Sceghi al cünta de quanca al fava ol cascìi sü a Mèric':

“Ò cuminciàat a 11 àgm dol ‘36 a ‘nda sü a fà'l cascìi, dendomàa sé levava ali quattro ca l’era amò nöc’ e a léc’ àla sìira mai prüma deli dées dopo vi maiàat ‘na scùdèla de manèstra ormai fregia con giò magare ‘n tòchèl de pùlènta vansada a marènda.

Quata pulènta e làc', maschèrpa e 'na quai présa de formai ca ó maiàat.

Canàal dè gronda

al ciàpa l'acqua dèla Caśèra e tüti li valéti ca vée gió a pasà ité sota Canscervèer, dèla Val Biörca fina a ruaité al val Seria 'nghée, 'nsèma a chèla ca la ruafò dal Püblì, la và 'n galèria e la ruafò 'ndèl lach Vignina.

Ité ai Grasei, quanca ià fàc' i laóràa, ià mès 'n tübo par pòrtà giò l'acqua 'ndèl bàit dèla caśèra.

Stò canàal, tüt cùerciàat al pareva fina 'na bèla strada e iscé sè pasava da ilò colì vachi quanca sé cargava mùut ai Grasei e li vachi de vargüu li ruava da Zapèl o aretüra da Caiöl.

Ghera ach ol sentéer ca da giófont àla Costa al pasava sü a orgarói e scalòc' ma l'era ca di püsé bëi.

A pensàch adès lè pò 'ndàcia bée a bòt, 'n'àn 'n'sera propri ilò sül pià dol canàal e, par giügàa, tira e meseda réet an ciüsìi de bütüm fin'quanca 'nghà ruàat a fàl 'ndàgió imèz al canàal.

'N redesòt de Caiöl lè fina 'ndàc' gió a lùu 'ndèl'acqua par pruàa a olsàlsü e già ca l'era gió lè a pasàat 'n tòchèl inité.

Furtüna öl ca ol scüur dèl canàal al là ca lagàat 'ndàa tàat inité senò al pòdeva finì gió 'nchi böc font che ognì tòt i fava gió par depositàa la sàbia o tèera ca'l tirava réet l'acqua.

A togni modo lè 'ndàcia bée e, mpoo a fadiga con 'n còrdaiöl en bastù, ol ciüsìi lè tornàat al so pòst.

'Ndèl '40 i laorava a ca fasü la centràal ité al Püblìi e ùu de chìsc' cal fava ol muradóor l'era ol Bipìi di Bèca, 'n dì al ghè capitàat de sintìs migà tàat bée e iscé lè ügnüut 'n fò par ruàa a San Salvadù par posàa 'n momènt prüma de ignì èn gió al piàa.

Iscé la fàc' ma da San Salvadù al ghà ca pü ruàat a ignì èn gió, l'eva de vi ciapàat 'na parési.

Oi dì réet 'I Zifirìi di Barbù ca lè pasàat ilò defò là idüut la porta uèrta ma la ca pènsàat dè 'ndàdité e la tiràat ric'.

Oi diréet amò, lè sàbet e dal Püblìi al vengió ol Vico di Rosèra, al rua chilò e chìi dol Bipìi i ghè domanda 'nghé calè.

Ià capìit sübet cal pòdeva vés súcès vargót de ca tàat bél.

Ilura sü de córsa a San Salvadù iscé ià truàat ol Bipìi amò vif ma già al pòdeva ca möes.

'Ntàat cai laorava a fà l'artificial, coi binari par ol carèl, a pasà ité dàla val Seria ghèera 'n pòst 'ndua 'n lìres sèch al vava fò 'mpoo piàa e sóta brich a strapiómp.

Bé, sènsa slungàla trop ùu par scomèsa de'n fiàsch de vii lè rampegàat fò réet a sta pianta sèca, par furtüna la ghè pò 'ndàcia bée.

Me regòrdi quanca ai Grasei al ruava i guardiani dèl Püblìi a töo pàna o bütéer, n'àn lè ruatilò ol Cuntini ca'l cùntavasü ca ol lìc' batügió 'nsèma l'acqua dèl canàal de gronda l'arés rendüut püsé che a cagiàl.

L'era pò noma par dìi quàat cal ghè rendeva 'n litro de acqua al Fàlck.

La dòna dèl giöch

Quai canaia, 'ntàat ca'i 'ndava de'nsü 'nsèma i àaf, i sé fava cùntà sü chèla dèla **dòna dèl giöch**:

<<'N bòt 'na fémna l'era ignüda giò dàla màlga dèl mùut al piàa par laoràa òl càap col ridisìi amò èn fàsi gió 'ndè'la **cüna** sura ol gérlo.

L'eva pasàat tüta la giornàda a laóràa e, par finìi, l'era restàda fina scià 'mpaóo tardi.

Quànca l'era réet a tornàa èn sù, ca la se truàda ilò apröf al löch ciamàat Calcàgn, l'era órmài scià nòc'.

L'à cuminciat a sintìi sunàdi e pó canc' e sùu cóma de géet ca i balàva.

Pasiunàda dè balàa cóma l'era, àa se l'era stràca e cola la cüna 'ndèl gerlo, l'à slongáat 'l pàs vèrs 'l pianèl da 'ndùa 'l ruàva sti sùu; ma... chè ràza de géet !

Fémni con cràpi de cavàl e óm còli zàmpi de cavàl !

"La dòna dal giöch", l'è fügida de córsa sù al Bosàgia Végia 'nghée ca l'è ruàda sù sènsa fiàat e püsée mòrta chè viva par òl squàc' ca l'à ciapàat.

Àa ca d'òtri géet 'l gh'era capitàat de idìi róbi de chèla sòrt, pròpi iló 'ndèl stès pianèl, iscè par divèrs àgn negüu i se žardàva pü a paśàa da chìli pàart de nòc'.>>

A rèmà ghislù e fónch

sa 'ndava e remài migà noma per maiai ma par pùdi vèndeï e ciapàa quattro sòldi.

I prüm i marüdava a mètà de giügn chilo a Ca di Moi, àla Pendegia e pò sù a Taré, Bosagia Végia, Sant'Antoni, 'l Muntù e pò ité par tüta la vâl.

Sè partiva col gérlo e gió imèz 'mpéer de **cavagnìi** pò a ol **tùlii** e magare la **machinèta**.

Ad aóst e a sètembri an ruava fina ité àla Piana sóta ol Püblìi, 'nvegneva 'nfò magare a cò 'na trèntena de chili.

Te tiravet fò otro che la giornada, l'era mèi ca'ndàa a laoràa sóta padrù.

Se remava a li schitaröli, **mani** e ach li **móri**.

Stèsa ròba a coi fönch e la püsé famosa réet a fönch l'era l'Elvira sü ai Muscù.

L'Ansila Mòstàch la dìs che 'na olta lèe, ol Nemesio el Piero ieva tööt réet a la caora. iscè 'ntàat ca lóor i remava i ghislù la caora la sbrocava pò scià vargót par ignì tisa.

Tö gió i ghislù còli màa e pò giò 'ndèl tùlii tacàat scià al curigìi e quanca l'era piée sèl svöidava 'ndèl cavagn pugiada da quai pàart sül piàa par migà travacai gió bàs.

Nùu ciapàac' e tö gió ghislù e mai pü 'mpensava àla caora ma lée dopo 'mplóo la truàat ol cavagn püsé chè mèz dol Piero e la ulüut sàgjai.

Quanca 'nsè 'ncurgiüt lée la n'eva fàc' già 'na scorpasciada.

'Mpóo 'nrabiàat e dispiasüt la pensàat de mètel al súcür e là tacàat sü an ràm ol cavàgn in pìt a òlt e pò dapè a 'mpinìi ol tùlli da öidàa 'ndèl cavàgn.

Nsoma chèla caora ormai la ghera ciapàat güst e là idüut ol cavàgn tacatsü e iscé sta olta la pensàat bée dè 'ndrizàs 'mpena sü li gambi de réet e con chili dè nàaz pugiali sura ol cavàgn.

Te pö 'maginàs coma la pödeva finii: ol cavàgn lè travacàat e i ghislù tüt' gióbàs.

Par ol Piero el sò fradèl la disperaziù, 'l ghè vigniva da caragnàa.

Uri e uri a laorà réet a ghislù e pò tüt' trasàac' par 'na caurüscia al fà ca piásé.

Quanca s'vigniva èn gió, ruàac' al Belvedere, péna sota li Fopi, 'ntàat ca sposava, 'n cantàva: "[**La bella che va al fosso**](#), appnea giunta al fosso, l'anel si 'l ghè cascò...." o ach 'na quai otra.

Ai mè sintiva fìna chilò a Ca di Péesc e ilóréet, ai me diseva: "Sa favef bèl a cantàa".

Li vésipi

O ité par i pràac' o par i bösch am se 'mbateva 'ndèn quai vespèer, stès al capitava àca li vàchi ca lì zompava ià debòt a pèrli.

Sè te se acorgevet 'n tèep ilura 'l bastava stà àla larga, vargüu 'l se 'ncurgiüut a fà **bronzéli** par patüsc 'ntàat cal slungava li màa ma ormai l'era tardi.

De súcür li te piava e li püsé deli olti se mèteva sü 'mpit de pìsa e pò la làma dè la mèla sura la piada e 'ndèl gîr de pòoch 'l pasava tüt.

La Carla Pedruzzi ine cünta 'mpéer de béli capitadi üna sü al Bosàgia Vegia àla Mansüeta e al so fiöl 'l Fausto.

La portava sü gràsa col gérlo 'ndèl pràat a la Saèta ca l'era già pascolàat e al ghè 'ndava réet a stò rèdès ca'l giughètava con scià 'n cavìc', 'mbòt al lè picava sü 'nden fiör 'mbòt sü 'nden sàs.

La màma, ruada 'nghée ca ghera 'na poosa, 'n sàs da pùgiàa ol cùl e ol font dèl gérlo, la sé ferma ilò; chèl'otto lè amò réet a giugàa col cavìc' e la idüut 'n bögiàt 'ndol pràat e sübet ià a 'nfilàté ol bàchèt.

Cal lavés mai fàc', al saltafò dal böc' 'n sàm de vèspi come màti.

Ol rèdès lè pasàat gio a cór par ol pràat ma ilò con scià ol gérlo ghera la Mansueta, la seva ca quati fàn e al canaia la ghà òsàat réet:

"Diu c'al malidìsi chèl canaiüsc, la da ignich èn mèet da zegà fò li vèspi!"

En chèsto caso al ghè stava bée a *"Diu c'al te stèbuduni...."*

N'otra olta sü al Campéi al Pianilìi àla Silvia di Marc 'n vedèl l'era réet a scapàc' ité par ol bösch e lée a córèch réet par ulìi oltàl.

Sto vedèl 'nchèla al ghè va sura con pè a 'n vespèer e la Silvia ca la gheva sü li sòtani lónghi, col cór la ghè ndàcia propi sura.

Sotà li sòtani 'na budùnèra che nò te disi, dèla Silvia pös ca dìi ma ilura li femmi 'mpóo sü de ètà i'era sènsa müdandi.

Chìi ca ià vist sta scéna i sé sgarbélava dal grignàa, a 'nsèm!

I mùut

a **Camp Scervéer** 'ndèl 1938 tra cascìi e pastóor am s'era sü èn desdòt, 'na bèla malga de géet.

Trìi cascìi, trìi manzolèer ol rèst pastóor, am gheva 'na centena de vàchi da làc' e sfava deli béli cagiadi.

Ol casèer al gheva ol so bèl da fàa réet al formai, 'lè ütava o casinèer (sot casèer) soprâtüt a fà la mschèrpa e tignì nèt i schérp ca sduperava par ol làc'.

Ol càp pastóor lè chèl cal l'organizava 'mpóo tüt, al ghè dava i órdens ai iótri par i laorà da fàa, fà lérgna e spacàla, fà li migliuriì a tö fò sàs dàla pastüra o mèt apòst i sentéer.

Ol cap montagna o capo grüp 'ndava sü e giò dal mùut, 'ngió col bütéer e la maschèrpa e 'nsü cola la roba da maiàa e da bìif.

I grüp ira belebée, cinch fina al 1950 dopo ùu 'mpü.

Ol prüm Meric', la Tromba, Salinù e Piada;

Ol segont Camp Scervèer, Caśera, li Zóchi, Sàs Marmurì e Bàita di Sciùch;

Ol térs (nasüut 'ndèl '50) Campèl, Piada e Córñasci;

I otri trii sü àla **Val de Togn**, ognantüu la sua casèera, al Pràat, Rogneda, e ai Guàt.

Ogni grüp l'era fàc' da trenta e pàsa soci ca i gheva èn media quattro vachi da mandà i mùut.

Li bàiti di mùut iera circa tüti 'mpóo stési, li caséeri de sòlet iera chìli püsé alórden.

Fuglìa de sàs còli paréet olti col spazi da pasàité la coldera longa, **la pùlena**, ol spresóor e pò ilò magare a gióbàs i vari schérp, sadei, paröi e parulìi.

Al mancaua mài l'as par 'mprünà i ciàpei dè légn, de solet sta às l'era mèsa sura ol müur a sèch 'ndua al rua gió l'ala dol téci'.

Pò ghera ol paièer a dùu piàa còli às par stàsura a durmìi; frà li às e ol prüm pelòt quai dasi fini con sura 'mpóo de cèra, per migà sintii propi ol düur deli às.

Sa la bàita l'era 'mpóo grànda al pudiva èsech a 'na bàca de chìli al bùna, 'n borèl de pésc' smèzàat coi quattro ràm amò tacàac' e scörtàac' par fà li gambi dèla bàca.

Senò par stà sentàac', col ciapèl 'n màa a maiàa pùlènta e làc' o la manèstra la sìra, sé stava sü 'ndèl légn fò a öor dèl paièer.

Giò bàs la tèera nüda o al masèm quai piüdisc' a fà da piastrèla.

Sà te sé bütavet giò 'ndèl paièer tè pödevet cùntàa i légn dol téci' o li piödi e trà ùna e l'otra te idìuet la lüus dèl dì e sàl piöeva l'era fàcel sintii 'na quai góta vignigio dal téci'.

La porta, èn chìli bàiti fàci belebée àla bùna, iera po noma **'na portéa**, quattro légn èn crós.

'Ndà i mùut èn Val Cèrvia

n'àn chìi dèla Neva ià pòrtàat li vachi èn Val Cèrvia, iè partìit da sü'n di Cùp a San Salvadù e pò réet al sentéer di morc', Zapèl, Valeni, Crosèta, Furen e sü réet al custù par ruà sü sura a Preustìi a ciapàa la buchèta par scìmà gió dal'otra.

I gheva scià 'n bèl malghèt, 'na dozéna tra vachi e vedéi e ach ol ciù, üsàat a lùu a stà còli vachi.

Ol poro ciù, còli gambi cörti, stava deréet, al rügava pò gióbàs ité par 'na quai scèspeda ogni tàat par sgagnàgió sciùlini salvadeghi ma 'l tapinava bènento.

Iè gnàa sü a mèta dol custù sura al Furen ca'l süul al picàgió bée e al cuminciava a fàs scions e sòfóch, iscé ol ciù al smatòca, al sé büta gió, al grügnìs e al völ ca pü 'ndàa.

La ciapàat la cagna dal còlt e l'era püsé ol tèep slòngàat ca chèl ca'l caminava.

Iscé còli vachi iè 'ndàc' inaz e a gistìi ol ciù lè rèstat la Neva.

'Mpoo còli bùni: "Vén ciù, dai bèl sü, vàn..." e 'mpoo còli cativi ('na pesciadina ogni tàat), trà sbüsàl e tiràl la Neva al la ruàat sü al pàs par girà giò da l'otra.

Ghera 'n pianilìi de èrba piée de linguini, al 'na maiàat scà 'na quaiüna e po' al ghè sè bütàat surà, 'l pariva propi 'ndàc' dol tüt.

Ilura a la Neva la sè sèntada giò a vardàs 'ntóren, se vedeva fò San Salvadù, ol Merìc', ià a Campscèrvèer, i Graséi e ité al Püblìi.

La ca fàc' èn tèep a lüstràs i öc' par chìli béli scìmi ca la gheva 'ntóren, ca'l rùa la sua zìa Bruna con 'n cordaiöl par ligàa ol ciù e tiràl a 'na quai manéra.

Dèfati 'mpoo a tiràl e 'mpoo a sbüsonàl l'è ruàat 'nghée ca ghera amò l'ùmbria frèsca e iscé 'l sé mès dapè a caminàa daparlüu.

La corna rósà

lè 'mbèl tòchèl de nontàgna, da la pàart di caiölac', 'ndua sé vit noma 'n sàs pèlètat sènsa gnà 'na pianta.

Ai lè vit bée tuc' i magènch dè mèza vàl dol Liri, Cà di Pesc', Cantù, Féit, Nèmbro, San Salvadù e Zapèl e forse a 'nquai otro.

Mbée stò cràp lè coma 'n **rèlòc'**, quanca al manca ca tàat a ùmbriàs tüt, lè ura dè tacàsü dè marènda, lè pasatià ol mèesdì; tüt ùmbriàat lè vatevée l'üna.

A Cà di Boscàsc' la Frosa, par savìi quanca dendomàa l'era ura de darigòla, sa l'era saré la speciava dé idìi èn cél la costèlaziù di Rastéi (Orione), (com'gnàa i Rómàa).

La seva leisc li stéli e **la lüna**, la seva quanca sa dè sègàa, taià la légna, somnàa, pùdàa e sféscià ol viì.

A lée per l'urarari dèl dì la gheva li sói ùmbrìi, la vardava Meric' e la pugiava 'n cavigìi sü rìc' 'ndèna màa e l'ùmbria l'era la sua lancèta dèl rèlòc'.

Ali Bràti

Ghera dói soreli e'n fradei ca i sera mai maridac' i ghè diseva i Diti; la Gioanina, la Mighina e ol Bondi.

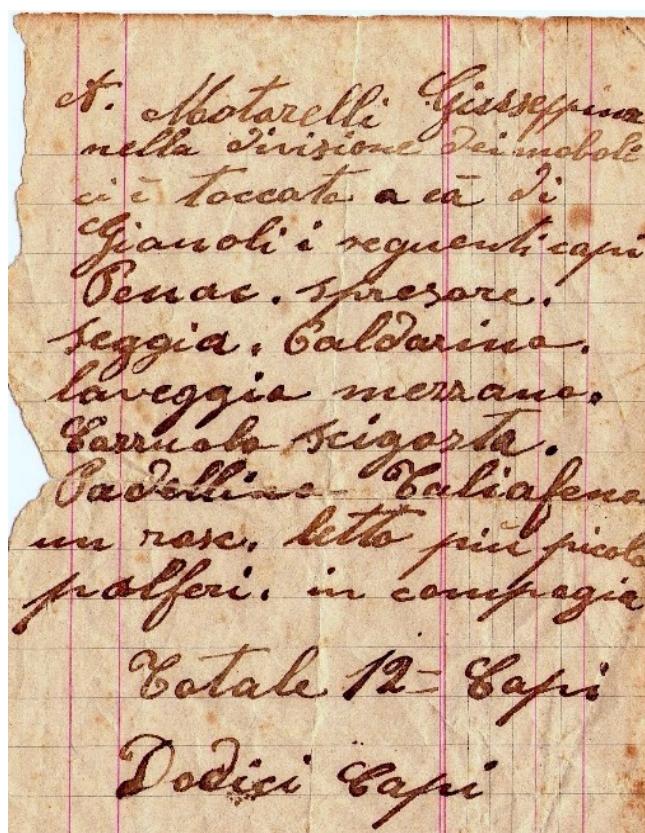
Ià sempri visiut 'nsèma col pòoch, i laórava 'na vigna dali pàart di Pedrùsc e 'ndèla masù noma 'na vaca, adès a chèla végia grama a stà 'mpée.

A lòor iera ormai véc' da pü ruàch gnà da ignìsü chilò, iscè chìli pochi ròbi ca i gheva ali Bràti, i à vendüdi àla Maria di Mónech.

Oi Bondi Diti al vendeva ma la ùlüut sciari bée chèl ca l'arìs tignìit par lüu iscé la scriiut sü 'ndèn fói: "... tégni par mi li bachéti dol campàc' e i pelòc'...".

Al pödeva ca pratènt d'òtro, ité 'nchèla bàita ghera noma chèl.

Par dàf idea coma l'era magra a chì tèep e quata 'importansa li gheva li ròbi, méti chilò 'notro fói con sü chée ca al ghé tucàat 'ndèla divisiù.

'L scuèt

I'era l'atrézi üté par parégi ròbi, par scuàgió li fregòli dal tàol o li cagòli di ràc' sü 'ndeli às dè li bàiti quanca s'rava sü de prümavera.

Ma al vava bée par sbroiascià i schérp sènsa scotàs, sól fava 'ndà a tören, gió imèz, ià cuntra àla paréet do schérp (sadèl, paröl, coldéra, ségia, ...) iscé 'l sbròiet del'acqua e ol scréc' dei ramèc' dol scuèt, ai sgürava gió 'l stróc' ca'l pödeva vèsec tacatsü atören a chèl ca sé nétava.

Al vava bée a par sculàa ol rìis o la pasta coma sé vit chilò sota.

La sbròia s'la duperava par lavagió e tiraià ol gròs dol ströc' di parulii, àla fii tüt gió al ciù.

La rematscià al Campei

L'era 'na stàat de 1948 e 'na fèmma 'ncrùmpa la ulüut 'ndàsü a truàa la sorèla a sa la seva ca al calava pòoch a duìi rèmascià, ilura ghera gnàmò la strada comoda ma 'n sentéer a 'mpoo 'mpée.

Al Campei lè ruada dàla sòrèla sensa trebùla tàat ma poch dopo al ghè dàc' scià da parturìi.

Ilò 'n Cuntrada Granda negüu i sé lè sentüda de ütala a rèmascià, iluta lè 'ndàcia ià da la Carmilina di Mazüch.

- *Oh Carmilina, sénti ca só scià alordèn par crompàa, te se 'ntendèt dé femmi?*
- *De femmi nò, ma vachi sé.*

A so dìc' la ulüut dìi ca se l'era bùna còli vàchi la gharés ruàat a con lée.

Iscé la Carmilina èn chèl poch spazi dèla stàla la 'ngualivàat fò 'I patüsc' , la ghà mès sura 'n lensöl nèt par fà bütàsgio la fèmma.

En tàat la tacàat sù l'acqua a scòldàa e la Ester dol Velino l'era 'ndàcia a tö li fòrbes da sbroiali èn pìt sa per càas li sarés pò servidi.

Furtüna öl ca lè 'nàc' tüt bée, iè ca servidi gnàa li fòrbes, lè nasüut debòt, i la lavàat gió subét col'acqua teveda e sügàat bée dapudì dagol èn bràasc àla sua mama.

Oi dì réet la Carmilina 'nsèma n'òtra ià cargàat gió 'ndèl campàc' i lensöi par pò 'ndàa àla Vàl a lavaifò.

Sai ciamava pò lensöi noma parché iera 'mpìt méi di pelòc' senò iera noma pezzi pieni de carampòc' amò fàc' de lìi sgrég.

Ghera già a li fontani ma guai a lavà i pàgn senò li vachi li biiva ca pü.

Par lavàa 'm ciapava ol saù del nòs, chèl fàc' col gràs dè ciù.

Oi gràs i lè fava deleguàa gió 'ndèn bróns mès sura al fuglàa, quanca l'era bèl füus i ghè giontava gió la soda e 'na quai otra ròba cai crumpava aposta a Sondri 'ndèla bòtega dol Vili (l'era stàc' a nòs sìndeche) e pò dopo, quanca l'era 'mbèl papòt, i lè trevacava sura 'n quadròt de légn par miga lagàl spantegàs.

Sto quadròt de légn l'era olt sèt o òt ghéei, con 'n còrtèl sé fava fò dei tòch 'mpóo a forma de cùbo. Stò saù al ciapava 'n colóor marù a olti 'mpóo scüur con té a quai veni de vért tipo ol müsc'.

La vachi la scià da fàa - Sü al Piàz

Dè sòlet s'cèrcava dè vili prònti da fàa par l'anvèren o somartii ià par ol tardi; staolta 'nsera amò densü al Piaz.

Chì di Ciapìi ai gheva iló 'na vaca pronta ca la strèportava già da quai dì.

Lè scià ura da scéna e la manèstra apena töcia gió dàla scigòsta, pronta da öidà 'ndi ciapei par sòràa, ca'l rua ol Vico, a ciamà ol Cèco: "*La vachi lè alorden, sa tè pödet dàm 'n màa!*".

Oi Cèco 'l móola iló ol ciapèl sura ol scrignöl e 'l ghè dìs: "*Santuli, ò ca da pùdli, rùi sübet*".

Mi sevi amò 'na rèdèsa e i mée chèl dì ai ma lagàat sù 'nsèma al Cèco ca l'era ol nòs famei. Prúma da 'ndàa 'l mè fa: "*Ti stà chilò, möet ca, rùi debòt*".

A dìm iscé ò pensàat che ilurà 'ndà a idìi 'l pödeva vès davéra 'nterèsant, iscé 'mpóo da piàch dopo 'nàtem sóo 'ndàcia a scuriosa dènàaz a chèla masù 'nghée ca, ilò defò, ghera 'mpéer de fèmmi e dùu rèdesòc' püsé granc' de mì.

S'vedeva ité dàla porta uèrta li vachi e üna ca la baregava, s'capiva ca l'era ca tranquìla.

Ghera ilò 'nsèma 'I Vico, ol Gino e ol Cèco, i ciacolava tra de lóor e sintivi ca bée pò ho sentüt bènento ol Cèco ca'l dìs: "ò dè pòrtà 'nfò chèla canaia, örési miga che la Finesia domàa la 'm'nè dìs quattro".

'L mè sübet ignüut ol nèrvóos, ölevi idìi a nàs ol **vèdèl!**

La Maria ca la sentüut, là sclamàat: "Lè pò nòma 'na vàca réet a fàa, prüma sé vèt prüma sé 'mpara".

A sintii la Maria, ol Cèco la ca dìc' otro ach parché la vàca la se bütada gió e dàla natüra 'l vansava già fò i ungìi di pée dol vèdèl.

Iera réet a manìscia dè tacàch 'n cùbièt ai pée par tiràa ognì òlta ca la vàca la punciava, dèfati la prüma roba da savìi lè da tiràa noma sé la puncia e ghè öl dè tirà pütosto vers la dirèziù deli gambi dèla vàca par ütala püsé bée.

A mì, idìi ol còrdaiöl e lóor a tiràa coma sa'l fös 'n bòrèl, 'l ma fàc' 'mpóo 'mprèsiù e ò fina tiràat sü ol scósal a cuercià ià nösös i öc' par miga idìtüt.

Quanca ò sentüut: "Lè fò, lè 'na bèla vèdèla!" ilura sevi püsé cònteta a mì.

La vèdèla i ghè la tirada ià a pröof àla vàca e sübèt la sé mèsa a lècàla.

Lè ca pasàat tàat ca 'l ruava 'n bùu ódóor de cafè, mi al Piàz nevi mai sentüut.

La fèmma dol Vico la ruava con scià 'n bóteglia de café e vii da dàch àla vàca par tignìs sü dàla fadiga.

Miga sèmpri al fila ià tüt bée còma stobòt, al pö súcét ca'l vèdèl 'nvéce de rua cola cràpa e i pée dènàaz al rua coi pée deréet.

Ilura ghè de 'ndàc' èn dòs con 'na màa e tüt ol bràsc untàat bée de òli e mètech la cùa 'n mèz ali gambi dol vèdèl e pregàa de ruàch a tiràl fò, senò ghè dè vès bùu e vich forsa par pirlàl propi tüt.

Calcadüri

Li vàchi li pödeva a ciapàité 'na 'nfeziù 'ndì pée e se diseva ca la ciapàat 'na calcadüra, già ol nóm al fà capìi ca sé 'na vàca la và sü de pées sura 'n sàs güz co'n ùngia la pö zopàs.

Ma la stèsa 'nfeziù ai lè pö ciapàa a ca staité 'n dèla masù, ilura ol nóm giüst al sarés zùpina.

Quai olti l'era 'na roba da pòoch e l'era abòt 'mpóo de solfato de ràm mesciatàat àla sóngia da mètec'té imèz ali óngi, senò ach 'n **salàs** 'ndèla córona, ilò apena sura ol zòcol cal cumincia la carna, chèsto sa l'era sgùnfi.

Qunaca 'nvece l'infeziù l'era ité 'n mèz a 'n'ógià, ilura s'doeva dùlìa gió bée l'óngia fina a rua a truà la part malada e nètaià tütquant bée bée, ol sànc leva de vès bél nèt.

Se üsava ach l'acqua usigenada par prüm e pó da ültèm 'ndàva mès 'n potènt disinfètant ca l'era ol parmanganàat e pò colì bìndi sé ligava sü tüt bée.

La pulizia e 'l bendàg con sü ol parmanganàat bignava fàl quai olti fina quanca l'óngia nöua l'era cresüda bée.

Finà ca ghè stàc' spìzièer dè 'na olta ol parmanganàat i te lè dava sensa tati stóri, sa i tè cdónoseva, dopo ol '70 l'era ca tàat fàcel ruàch a trüal (lè 'n potènte vèle).

Ûu pràtech dè fàch réet ai pée deli vàchi l'era l'Ètore ité al Port (lè stàc' a ol fàmei del Forlànii), lüu l'era pròpi atrezàat coi **curtili** apostà. cola làma cûrva e i taiava coma 'n rasóor.

Quanca s'era densü a fàch réet ai pée de 'na vàca l'era sempri 'mpoo 'n laoreri, strebùlava parchè a òlsàch 'm pè e tignìghel bée sald ghè öleva forsa.

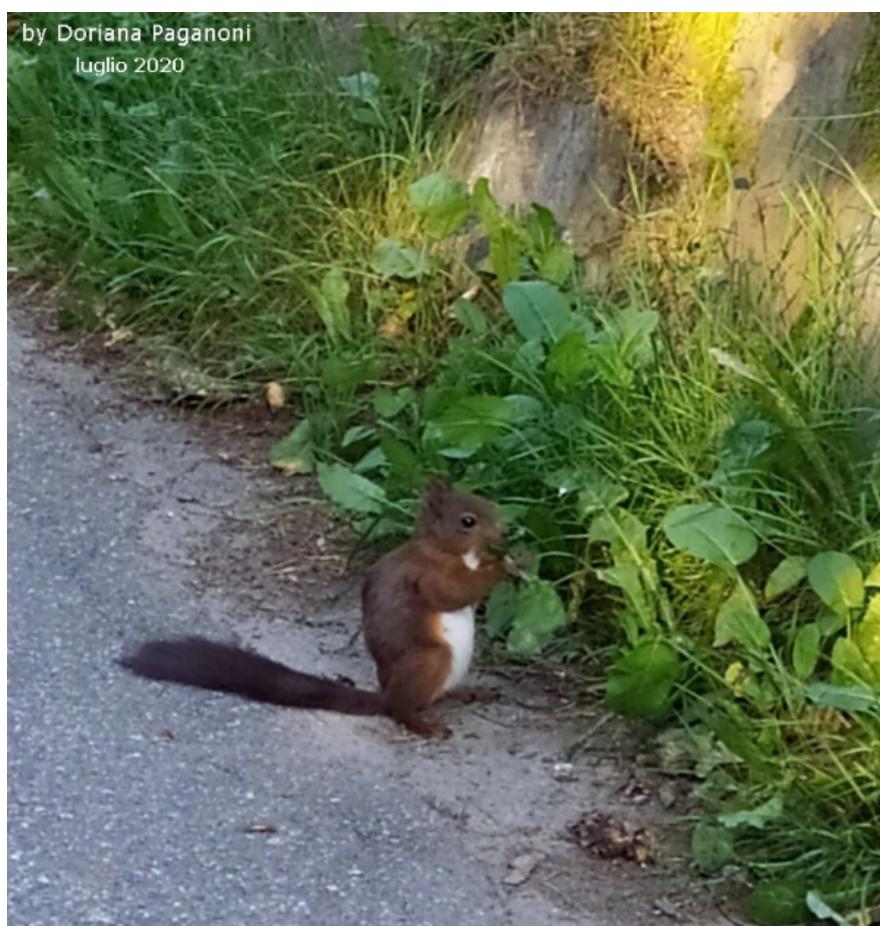
Ghera 'n quai trüchèt par ruach mei coma chèl dè fàch 'n raiten sü a mèta garlèt de réet ('n cordaiöl dùpi e 'n legnèt par storsc da streisc bée) iscé la vàca la perdeva 'mpoo li forsi e la ghè ruava ca a spescia.

Par li óngi di vàchi sé usava a **la tènaia** apostà par smòcali quanca iera cresüdi tràp a sta d'ité tüta 'nvèren 'ndèla masù.

La gósa

[ascolta](#)

Lè amò ol Tilio di Cuntriì ca le cünta.

La gósa la stà ontéera ité par li bàiti e d'avèren 'I vaà èn letargo ité 'mèz al fée o sa la trua quai strasc iè sbindèla sü par fa la gnàada.

Sa la trua roba da maiàa la portaià de tut biscòc', pàa sèch, formài, fina a bumbù; lè ca tàat lèca.

'M bòt ité 'ndèla nòsa bàita a Zapèl la mia sòrèla la seva pü coma fàa coi biscòc', la fina pruàat a tacai su co'n strefuzìi 'mpóo lónch an cantéer dol téc'.

Ghé ca stàc' negót da fàa, la gósa la ghè ruava stès.

Ilura, prüma dè ignì 'n gió, ò ciapàat 'na trapola de chili ca i ghè rua a ndà ité ma ai ghè rua ca pü a vignifò.

Quanca la mia sòrèla, dopo quai dì, lè tornada a Zàpèl la truàat la gósa ité 'ndèla trapòla l'era iló sentada còli zati 'n cràpa ma l'era morta.

Con chìli zati sü 'ndèla cràpa la pareva morta dàla disperaziù.

OI tèep, al fà bèl ol fà brüt?

Ghera de vès büu a de prevét ol tèep par sauìi sa spödeva segàa par fa sècàa ol fée.

Iscé i vardava i ségn tüso l'ümet de certi sàs o scéspedi, da chè pàart al và li nioli o certi scighéri.

O ach li rondeni sa li ula bàs li desérgna de bagnàs sa li ula òlt li desegna de fa còlt.

Sa ol füm al và 'n giò vers ol bàs al mèt acqua.

Vargüu i gheva i segnai 'n còrp, chìi 'n giònóc' chì la schena a segónt dèl màal ai segnàava brüt.

Ghera ach chì ca propi i lè fava con cunvinsiù, sü al Campei l'era ol Celèst di Pocèta.

'N óm òlt ca dèndomàa, apena 'l tiravaià i pèlòc' 'ndava a spiàfò dàla porta, 'l basava la cràpa par pudì idìi defò e sübèt:

- Ura de sìira al manìs scià 'n tèmporàal..
- 'Ncöo al pròmèt bée, 'na giornada còlda...
- Scigherà dendómàa sensa acqua se pó ca stàa..

Oh!, l'ingivinava parégi olti e chìi ilò réet, par savìi coma l'arés fàc' ol tèep, i se fidava dèl sò paréer.

Stratéep cola nìif di Luigia Bagini

L'era scià la fìi de giügn del 1938 e l'era ura de portà li vàchi i mùut e me 'ndava fina fò 'n Bèrgamasca, giò deréet al Püblìi.

Mi, la sòrèla Bèrta e la nona Tranquila 'n s'era ai Campei.

Al ma levàat sü la nona parché la mama e po' a ol pà iè morc' ca 'ngheva mi dùu e la sòrèla 3 agn.

La nona trà ol '27 e ol '28, 'ndé desdòt mìis la mès ià al campsant sées di söo.

Iscé a nùu 'n sé ignüdi grandi de bòt par ütàa quanca 'n'sera mó redesi.

Mbée, chèl àn bignava 'ndàa a la Cà Bianca fò èn Bèrgamasca còli nòsi vàchi; mi ghevi dodès agn e la sòrèla ùu de pü.

Par miga fa 'na tiràda dal Campei àla Cà Bianca, ol dì prüma 'n se 'ndàc' fina al Piàz 'ndua 'ngheva 'na masù a iló.

Al piàz, ol dì réet dendòmàa a bunura, noi dói còli nòsi vàchi, 'nsèma ai pastóor cai conoseva bée la strada, ma töc' sü andàa dè réet a ali vàchi de Gelindo e l'Olimpio di Rampasìi.

Bricera, Nèmbro, Cantù entàat i sé üniva a d'otri còli soi vàchi; ormai 'n'sera 'n malghèt a pasàté, prüma la Vàl dèla Gésa, pò Zapèl, la Crosèta, ol Furen e ité amò fina a la Piana par pò pasàsü fina al pàs dèl Pùbbli a girà gió da l'òtra.

Sü al pàs ghera 'n **vendùl** sura ol sentéer iscè quai dì prüma iera 'ndàc' ilò a taiàl par pudìi fà pasà bée li vàchi.

'N s'era già scià strachi e stüfi quanca 'n pasava giò da l'otra ilò 'nghée ca ghera 'n bregn dè 'n baitù e lè scià 'l ciél tüt nigro e po' trùu, fùlmen, tompésti, acqua e nìif, al pareva nòc' da pü idìch.

Nùu coi zòcoi dal bindèl, rót a chèl , 'n gheva 'na gràn pura, e par colpa di dùu vedéi ca i vava ca pü, 'n sé rèstadi èn réet dai otri e 'nsèma ma sbagliàat ol sentéer.

'M piaigeva disperadi e tra de nùu: "*Chée ca'l ghè ignüt 'n mèet a l'ava dè mandàm 'ndè stì pùstüsc...*".

Ma pò piscì 'ncuntràat ùu con scià 'n coldera rèbaltada sura la cràpa cal vava èn sü quanca al ma idüut a caragnàa e saüut ca 'nvava àla Cà Bianca 'l ma dìc':

"I migà mbrocàat ol sentéer giüt, vignìn réet a mi ca pudìi ca pü sbagliàa, al manca ca tàat a ruàa".

L'era po' ca véra ma dìm cal mancava pòoch ma ciapàat coragio ach parché ol tèmporal l'era 'ndàc' da l'otra e l'era réet a tiràsfò e se vedeva quai ögiadi de sùul.

Par nùu chèl óm lè stac' ol nòs salvatóor mandàat da Signóor.

A proposet de 'ndà èn Bèrgamasca còli vàchi, 'l Agostii di Sciegi, al dìs ca 'n'àn a pasà sü par ol Pùbbli al ghè deròcàat ol mìl cargàat dè roba da màia e vii da bìif da portà i mùut.

Le 'ndàc' gió a roda par 300/400 metri e ol pòoro mìl i là truàat stìnco.

I la recuperàat, mandat èn gió col carèl dèla Falck ma quanca lè ruàat a Piateda l'era 'ndàc' iscé e sé pödeva ca pü maiàl; ai ghè là dàc' ai leù del circo Orfei ca l'era a Sóntri.

Vignì 'ngiò col formai

Ghevi 12 o 13 àgn e doevi vigì 'ngiò col gèrlo con giò imèz dùu formagei con sü amò ol fasaröl. Ò més giò patùsc fina süa méz pò 'n sàch de cànef e üna surl'otra li dói formagi cuerciadi dal sàch ca'l vansavasü.

Ò ciapat sü ol mè gèrlo, li strópi iera adeguadi àli mei spàli quasi da migà sintìi ol pées, e giò a 'mpóo dè presa a riscio dè 'mbrunsùnàm ma ormai an s'era coma camós, i pée ai coònóseva 'ndua pogìas a ogni pàs.

Ol tèep al miravafò da brüt iscé ò töc' réet a l'ombrèla, defàti ó pèna pasatgió Nèmbro ca la se via giò tüta.

Vèrdifò l'ombrèla e la tégni sura bée al gèrlo par migà laga bagnàs i formai, a sta manéra a mì la mè servida a pòoch e l'acqua la mè pasava giò par la schèna.

Sevi propri tüta slóza e ilura ò pensàat dè mbròcaité ol sentéer ca'l indava al Bòsagia Végia par fermàm a pizàa ol föch da pudìi sügàm 'ndèla nòsa bàita.

Ò pugiàat ol gèrlo ité 'ndèla masù e 'ntàat ca uverdevi la bàita de sura, al mè culava fó l'acqaua fina dal cùl, con gnàa mè fòsi pisada adòs.

Pizàat ol föch còli fiami béli olti, me sóo sbiotada fò 'mpóo e ilò apröf al fuglìa al pareva ca fumavi.

Quai pàgn ió sturgüt coma quanca se va a stènt, pò ió pugiat a cavàl 'ndèn bastù infilat'è 'ndol müur tacàat al fuglìa e a chìi i sé mès debòt a fümava 'ntàat ca'i sügava.

Bindina, lè ignüut fo ol saré, ma sóo ruada a cà ca'l travà tra'l dì e la nòc'.

Oh! Lè ol càas dè dì: "*chè süada..*"

Li migliurìi

Tüt chèl ca'l pödeva 'ngrandì la pastüra, tirafò i sàs dal pàscól, tignì nèt 'n sentéer, rifà sü 'n müur a sèch par miga lagà franàa, tignì 'mpée 'n bàit o 'na bàita, nètásü 'na róglia o 'n vaigèl o ach bàtfò li boasci 'ndi mùut, iere tüti migliurìi, par tignìi andàa l'agricultüra par pùdì viif.

I tirava fò i sàs dali pastüri par fa spazi ali scèsperi e fa crès püsé èrba.

I sàs iè 'mpilava tuc' 'n sèm 'ndeli mürachi o mürachéi coma sü al Piàz apèna sura li bàiti.

Par tignìi lontàa ol bósch dal pàscol sé strèpava tuc' i scaratù, malacrìi e zéneor o èrbasci miga bùni par li vachi.

Certi olti sa i zéneor o i malascrii iera isolac' dal rést dèl bósch sé ghè dava fóoch, i zéneor i fava dè chili fiamadi ca l'era 'm piasé a idìi e 'n füméeri da ca pudìi stàch artoren; i pagn ca s'ghera 'n dòs i spüzava dè füm par quai dì.

A chìi, ca sü par i mùuc' i fava migliurìi, i ghè dava a quai soldi de paga coma se pö idìi chilò sóta.

VI. — Il signor Motta riferisce sull'Alpe Campo-Cerciero-Meriggio-Lago del Comune di Albosaggia visitata nel settembre 1901. Concorrente l'affittuario Romeri Pietro che per la stessa Alpe ebbe già premio di lire 1000 nel concorso 1898 ed altro di lire 700 nel concorso 1899.

Alpe di grande estensione goduta e coltivata in modo veramente eccezionale. Vedi relazioni di detti concorsi.

Nel 1900-901 si compirono altre migliorie meritevoli di considerazione, aumentanti la potenzialità ed il prodotto dell'Alpe; fatte razionalmente con carattere di continuità:

<u>Costruzione di tre caselli da pastore.</u>	<u>Valutazione</u>	<u>L. 248.40</u>
<u>Ripulimento ettari 4.37 pascolo</u>	"	<u>606.40</u>
<u>Due tronchi di strada e muri a secco e accatastamento pietrame . . .</u>	"	<u>3,816.70</u>
Total		L. 4,671.50

Prüma de serasü la casèera e vi portatià ol formai, i batevafò li boasci col trempèl per spantegà la sciota 'mpoo dapertüt per 'ngrasàa la pastüra iscé l'àn dopo l'èrba la creseva amò bée.

Oraziù

Am pregava püsé dè adès, dènsira prüma dè 'ndòrmentàs e dendòmàa quanca 'nlevava sü. Chili dèla sira, sa te ghè dauet a mèet al'ava, lì finiva capü iscé 'l capitava spès dè 'ndormentàs prüma che la nònna l'és finiit.

Par taià córt mi disevi chèla ca la ma 'nsegñàat la suora:

"Gesù mi mè méti 'ndèli töi màa, tégnem stréc' fina domàa".

Dedomàa a l'ava la gheva prèsà dè 'ndà a fà mestéer iscé spés 'l bastava 'l ségn dèla cróos.